

New Age i nova duhovnost u kontekstu transformacije religije

Lazić, Nadja

Master's thesis / Diplomski rad

2023

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **Josip Juraj Strossmayer University of Osijek, Faculty of Humanities and Social Sciences / Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku, Filozofski fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://urn.nsk.hr/urn:nbn:hr:142:054107>

Rights / Prava: [In copyright](#) / [Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-11-18**

Repository / Repozitorij:

[FFOS-repository - Repository of the Faculty of Humanities and Social Sciences Osijek](#)

Sveučilište J.J. Strossmayera u Osijeku

Filozofski fakultet Osijek

Studij sociologije i engleskog jezika i književnosti

Nadja Lazić

New Age i nova duhovnost u kontekstu transformacije religije

Diplomski rad

Mentor: prof. dr. sc. Željko Pavić

Osijek, 2023.

Sveučilište J.J. Strossmayera u Osijeku

Filozofski fakultet Osijek

Katedra za sociologiju

Studij sociologije i engleskog jezika i književnosti

Nadja Lazić

New Age i nova duhovnost u kontekstu transformacije religije

Diplomski rad

Područje društvene znanosti, polje sociologija, grana posebne sociologije

Mentor: prof. dr. sc. Željko Pavić

Osijek, 2023.

IZJAVA

Izjavljujem s punom materijalnom i moralnom odgovornošću da sam ovaj rad samostalno napisala te da u njemu nema kopiranih ili prepisanih dijelova teksta tuđih radova, a da nisu označeni kao citati s navođenjem izvora odakle su preneseni.

Svojim vlastoručnim potpisom potvrđujem da sam suglasna da Filozofski fakultet u Osijeku trajno pohrani i javno objavi ovaj moj rad u internetskoj bazi završnih i diplomskih radova knjižnice Filozofskog fakulteta u Osijeku, knjižnice Sveučilišta Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku i Nacionalne i sveučilišne knjižnice u Zagrebu.

U Osijeku, 6. lipnja 2023.

Nadja Lazić, 0122226062

Sažetak

New Age je fenomen 20. stoljeća, smatra se religijom, pokretom, pa čak i svjetonazorom. New Age vjerovanja obuhvaćaju široki spektar raznih uvjerenja i praksi, od vjerovanja u reinkarnaciju pa do literature za samopomoć. Ovakva su vjerovanja sinkretičko-eklektičke naravi i gotovo je nemoguće jednostavno definirati ovaj fenomen. Neki sociolozi ovaj fenomen proučavaju kroz prizmu sekularizacije, shvaćajući ga kao proizvod konzumerističkog društva u kojem je spasenje pojedinca dostupno na tržištu te New Age prakse deklariraju kao nespiritualne, lišene svojih originalnih, najčešće istočnjačkih, značenja. Drugi pak pojavu New Agea vide kao duhovnu revoluciju koja sve više privlači zapadnjački svijet koji vapi za mističnim unutar demistificiranog društva. Cilj je ovoga rada utvrditi profil New Age vjernika, prije svega ga uspoređujući s profilom “klasičnih” vjernika i ateista. Rezultati analize podataka prikupljenih u okviru Europskog istraživanja vrednota u Hrvatskoj pokazali su da su osobe koje vjeruju u životnu silu, a ne u osobnog boga, uglavnom mlađe životne dobi te da za njih religija nema tješiteljsku ulogu, kako je to kod klasičnih vjernika. Nadalje, rjeđe su religijski socijalizirani tijekom djetinjstva, odnosno nisu redovito pohađali vjerske obrede s 12 godina, te ne provode vrijeme u molitvi ili meditaciji. Istraživanje je pokazalo da osobe koje vjeruju u silu, a ne u osobnog boga, češće imaju alternativna vjerovanja, to jest vjeruju u reinkarnaciju i telepatiju, ali i da sebe najčešće identificiraju kao nereligiozne osobe.

Ključne riječi: New Age, sekularizacija, religioznost, postmoderno društvo

Sadržaj

1.Uvod	1
2. New Age i nova duhovnost	1
3. Odrednice New Agea	3
3.1. Holizam	3
3.2. Sinkretizam	4
3.3. Misticismizam, okultizam i ezoterija	4
4.New Age prakse i vjerovanja	5
4.1. Definicija	5
4.2. Astrologija	5
4.3. Alternativna medicina	6
4.4.Reinkarnacija	7
4.5. Meditacija	7
5. Privlačnost New Agea	8
6. Postmoderna religioznost u kontekstu (post)modernog društva	9
7. New Age i nove duhovnosti u kontekstu tradicionalne religioznosti	10
8. Sljedbenici New Age duhovnosti	12
9. Sekularizacija i New Age	14
9.1.Definicije sekularizacije i teorije sekularizacije	14
9.2. New Age kao produkt sekularizacije društva	17
10. Ciljevi i hipoteze istraživanja	20
10.1. Uzorak i analiza podataka	21
10.2. Rezultati istraživanja	22
10.2.1. Sažetak rezultata	22
10.2.2. Rezultati – prvi val	22
10.2.3. Rezultati – drugi val	28
10.2.3. Rezultati – treći val	34
10.3. Rasprava	39
11. Zaključak	41
12. Popis literature	42

1.Uvod

Religija je oduvijek zanimala sociologe. Još su se utemeljitelji sociologije bavili religijom u širem društvenom kontekstu te pokušavali objasniti ulogu religije u društvu. U prošleme stoljeću javljaju se „novi“ oblici duhovnosti i religioznosti koji unutar zapadnog dovode do pojačanog interesa društvenih znanstvenika, a jedan od tih oblika duhovnosti najčešće se naziva *New Ageom*. Koliko je riječ *New Age* učestala, može se provjeriti jednim klikom. Ako odemo na najpoznatiju internetsku tražilicu Google i utipkamo sintagmu *New Age*, evidentirano je oko 10.750.000.000 rezultata unutar 55 sekundi. *New Age* je vrlo složen fenomen, pa ga je nemoguće definirati jednom rečenicom i ponuditi neku jednostavnu definiciju. Krovni pojam obilježava različite vrste vjerovanja i praksi. Da je riječ o kompleksnom fenomenu, govore i Frisk i Nynäs (2012) pozivajući se na činjenicu da brojni autori različito definiraju isti koncept. *New Age* često se definira i kao religija i kao pokret pa čak kao i „švedski stol“ u kojemu svatko izabire vrstu vjerovanja po vlastitom nahođenju. Međutim, postoji esencijalna distinkcija između religioznosti i religije, pomoću koje *New Age* možemo donekle smjestiti u polje religioznosti. Religija se odnosi na organizirane religijske organizacije te njihova vjerovanja i doktrine, a religioznost se shvaća kao subjektivni doživljaj religije, to jest određenog religijskog fenomena (Pavić, 2016). Imajući navedeno na umu, *New Age* kao termin skovan je prošloga stoljeća te se često definira kao vrsta duhovnoga pokreta, a rjeđe kao religija.

U ovome će se radu analizirati pojam *New Agea*, nove duhovnosti, to jest postmoderne duhovnosti u kontekstu (post)modernog društva. Objasniti će se glavne značajke, prakse i odrednice *New Agea* te će se staviti u širi religijski i društveni kontekst. Također, alternativne i nove duhovnosti bit će objašnjene pomoću teorije sekularizacije te će se nastojati utvrditi je li *New Age* rezultat sekularizacije ili je rezultat čovjekove spiritualne potrebe u racionalnom svijetu. Naposljetku, empirijski će se pokazati kakav je ovakav novi tip vjernika, to jest *New Agera* koji ne vjeruje u osobnog boga, već u životnu silu koja je jedna od temeljnih paradigmi *New Agea* i novih duhovnosti.

2. New Age i nova duhovnost

New Age vjerovanja obuhvaćaju širok dijapazon praksi i vjerovanja. Haralambos i Holborn (2002) definiraju *New Age* kao pokret koji se sastoji od niza različitih ideja nastalih 80-ih godina prošloga stoljeća. Autori navode da *New Age* obuhvaća prakse poput različitih oblika meditacije, tarota,

astrologije, poganstva, ekologije temeljene na spiritualnom, aromaterapije, i slično. Navode da je krucijalna poveznica svih praksi koje New Age objedinjuje upravo unutarnja spiritualnost. Iako termin *New Age* nastaje 80-ih godina prošloga stoljeća, većina vjerovanja ima svoje uporište u znatno starijim vjerovanjima. Sukladno navedenom, New Age proizlazi iz raznih teoloških, filozofskih i psiholoških koncepata. Tićac (1994) smatra da je u početnoj fazi New Agea prevladavao ezoterizam, teozofija i okultna praksa te se on tada mogao okarakterizirati kao vrsta duhovnoga pokreta, no u današnje vrijeme New Age obuhvaća i ekološke i feminističke, to jest “neduhovne pokrete”. Dragun (2008: 1050) opisuje duhovnost New Agea kao „sklapanja svjetonazora iz sinkretičke, eklektičke ponude koja na površan način ujedinjuje religiju, misticizam, ezoteriju, psihologiju i znanstvenu paradigmu“. Ona kao produkt zapadnjačkog društva najčešće povezuje razna istočnjačka vjerovanja s određenim doktrinama zapadnjačkog, modernog društva. Pojedinac iz cijelog asortimana različitih vjerovanja i praksi odabire ista prema vlastitom svjetonazoru kako bi ostvarila određenu samorealizaciju i spiritualizaciju. Patridge (2004: 32) New Age sustav vjerovanja opisuje kao ona vjerovanja u kojima je jastvo božansko ili da u određenim praksama jastvo može postati božansko. Dodaje da je New Age religija „božansko-ljudskog kontinuiteta“. Ona pretpostavlja da je ljudsko biće inherentno dobro te New Age nije religija „božansko-ljudskog diskontinuiteta“, koja je poduprta doktrinom grijeha. New Age u središte stavlja pojedinca koji je svojevrсни bog, pa je svaka individua božanstvena. Heelas (1996; navedeno prema Giddens, 2007) navodi da je glavna ideja New Age vjerovanja spiritualizacija samoga sebe. Na određeni način odbacuje modernost te poziva sljedbenike da je duhovnost moguće postići unutar samoga sebe. Međutim, s obzirom na to da je New Age raznolik religijski fenomen, Haralmbos i Holborn (2002) ističu da se New Age sastoji od pokreta koji prihvaćaju vanjski svijet, kao i od onih vjerskih pokreta koji odbacuju vanjski, to jest moderni svijet. Ključno je napomenuti da autori navode da New Age pokreti i vjerovanja pokušavaju objediniti obje mogućnosti, to jest da dolazi do preklapanja u odbacivanju i prihvaćanju modernoga društva. Naime, moguće je postići spiritualno ispunjenje, a prihvatiti tekovine društva. Dakle, moguće je živjeti u skladu s konzumerističkim i kapitalističkim društvom, ali biti i produhovljen. Zbog ovakvih oprečnih stajališta, New Age je često kritiziran kao pseudo-pokret, ponajviše upravo zbog konzumerističkog predznaka. Prema Patridgeu (2004), dolazi do komodificiranja duhovnosti i sukladno tome New Age je doista prilagođen modernome svijetu. Drugim riječima, potiče pojedinca da postane konzument. Vjerski predmeti, knjige, tečajevi i vježbe su na prodaju. Religiozni artefakti

upotrebljavaju se u skladu s osobnim preferencijama. Dakle, sljedbenici New Age pokreta, kako bi doživjeli određenu vrstu produhovljenosti, moraju ostati članovima društva te platiti svoj put do unutarnje spiritualizacije raznim tečajevima, radionicama, pa makar i kupnjom popularne literature u obliku knjiga za samopomoć i sličnim knjigama. Međutim, ono što Dragun (2008) primjećuje jest da je New Age uistinu i postao prihvaćena doktrina upravo zahvaljujući konzumerizmu i globalizmu. New Age „produkti“ postavljeni su na tržište te su zato i dostupni širem broju ljudi. Ljudi novcem dolaze do spiritualizacije. Također, upravo pojavom masovnih medija i globaliziranjem svijeta, (post)moderne duhovnosti te njihove ideje dopiru lakše do javnosti. Interesantno je za napomenuti da je upravo New Age primjeren postmodernom društvu. Dragun (2008) govori o tome kako je New Age doktrina primjerena svakodnevnici postmoderne, a Giddens (2007) primjećuje da su New Age pokreti sukladni ciljevima modernoga doba podupirući svoje konzumente da nadiđu tradicionalne ciljeve. Heelas (1996: navedeno prema Haralbmoss i Holborn, 2002) navodi da New Age privlači ljude jer dolazi iz matične kulture, ali nudi radikaliziranu, sakraliziranu te kritičniju inačicu domicilne kulture. Naime, Heelas naglašava da New Age pronalazi svoje polazište na individualizmu, što je i karakteristika (post)modernoga društva. Upravo zato, New Age vjerovanja, prakse i ostali oblici (post)modernih duhovnosti i jesu privlačni članovima društva.

3. Odrednice New Agea

3.1. Holizam

Holizam je naziv za evolucionističku teoriju J. C. Smutsa (Anić i Goldstein, 2007: 562). Predstavlja ideju u kojoj su čovjek i svijet općenito povezani. Glavna je vodilja New Age duhovnosti potraga za „cjelovitošću“ osobe. Hanegraaff (1996) objašnjava kako holističko shvaćanje pokušava zamijeniti dualističko razmišljanje temeljnih zapadnjačkih ideja. Navodi da New Age pokreti pokušavaju stvoriti holističke alternative za glavne oblike dualizma, poput razlike između Stvoritelja i kreacije, tj. boga i prirode, ali boga i čovjeka te dualizma između duha i materije (npr. kršćanska askeza). Naime, Hanegraaff tvrdi da se unutar New Age pokreta dualističke tendencije utemeljene na judeokršćanskim korijenima unutar zapadnjačke kulture pokušavaju zamijeniti holističkim tendencijama. Naime, pokušava se „izbrisati“ dualizam i redukcionizam iz cjelokupnog narativa. Dakle, holističko shvaćanje svijeta temelji se na pretpostavci da su duh i materija

nerazdvojivi te da je realnost praktički cjelovita. Kauzlarić (2021: 63) navodi da New Age stil mišljenja najčešće podrazumijeva barem tri centralna motiva, odnosno presudna vjerovanja: holizam, evolucionizam i kokreacija.

3.2. Sinkretizam

Sinkretizam se definira kao filozofski ili teološki sustav koji nastoji spojiti nekoliko različitih učenja (Anić i Goldstein, 2007: 562). Dakako da je sinkretizam jedna od ključnih odrednica New Agea ako imamo na umu da spaja različita učenja i vjerovanja, preciznije istočnjačke prakse, te ih prilagođava zapadnome društvu. Črpić i Jukić (1998) smatraju da je sinkretizam ključan u raspravama o alternativnim religioznostima jer one dobivaju svoju smislenost upravo zbog sinkretizma. Navode da suvremeni čovjek sâm traži sinkretizam, dok je u povijesti bilo suprotno, zato što sinkretizam ovakvih religioznosti proizlazi iz „mentaliteta pluralističke životne situacije“ (Črpić i Jukić, 1998: 612). Dakle, sinkretizam možemo shvatiti kao temeljnu filozofsku/teološku odrednicu New Age duhovnosti. New Age je sinkretička-eklektička duhovnost te je orijentirana na samorazvoj pojedinca. U raznim područjima New Age duhovnosti primjećuje se da određeni znanstveni, psihološki i okultni koncepti djeluju kao osnovni građevni elementi za stvaranje sinkretičkih obrazaca (Dragun, 2008). Nove duhovnosti postoje i opravdavaju svoje postojanje sinkretizmom. Ovakav tip duhovnosti temelji se na sinkretizmu te bez njega takav oblik duhovnosti ne bi ni postojao.

3.3. Misticismizam, okultizam i ezoterija

Misticizam u svojoj definiciji označava filozofsko učenje koje se temelji na pretpostavci o mogućnosti sjedinjavanja čovjeka s božanskim u zanosu te težnja da se vjerom spozna ono što nije spoznatljivo metodama izgrađenima na zdravom razumu (Anić i Goldstein, 2002: 869). Jukić i Črpić (1998) smatraju da se New Age duhovnost može nazvati ezoteričnom i okultnom sakralnošću, no nadodaju da okultizam postoji od najranije povijesti čovječanstva. Smatraju da je takva religioznost nastala kao reakcija na racionalističku osnovicu modernih društava koja su lišena tajni i misterija. Mistika i okultni aspekt koji je povezan s postmodernim, to jest novim duhovnostima, nastaje jer današnjem društvu nedostaje tzv. magični aspekt. U moderni, društvo se temelji na racionalnom te svaki oblik iracionalnog, to jest magičnog pada u zaborav. Prakse poput tarota, alkemije, astrologije i numerologije dio su okultnoga svijeta te unutar holističkog miljea imaju svoje praktikante. Nadalje, Hanegraaff (1996) vidi New Age kao sekularizirani ezoterizam.

New Age je kritika modernoga društva, no ona reinterpreтира ezoterijska načela iz sekularizirane perspektive te on New Age smatra sinkretizmom sekularnih i ezoteričnih elemenata. Također, New Age je moguće proučavati i iz prizme gnosticizma. New Age spiritualnost se razvila iz zapadne tradicije modernog ezoterizma koji sežu do kršćanskih gnostičkih pokreta (Peters, 2022). Dakle, ideje i prakse New Age razvile su se iz ezoteričnih tradicija te svoje korijene između ostaloga imaju u ranokršćanskim gnostičkim pokretima koji su kritizirali učenja etablirane crkve.

4. New Age prakse i vjerovanja

4.1. Definicija

New Age, kao što je već ranije navedeno, nije strogo definirana religija koja se temelji na određenim dogmama i utvrđenim praksama. New Age je češće okarakteriziran kao pokret pa čak i svjetonazor. Sukladno navedenom, New Age praksi ima pregršt te ih nemoguće sve objasniti. Najčešće se pod New Age prakse ubrajaju davne istočnjačke prakse kao što su joga, reiki, meditacija, koje su preoblikovane tako da se uklope u zapadni svijet. Vrlo često su lišene originalnog značenja pa i spiritualnog karaktera. Također, unutar New Age termina pronalaze se brojne denominacije i sekte, primjerice scijentologija. Nadalje, svaki *New Ager* ne prakticira iste prakse niti ima ista vjerovanja, već u lepezi raznih praksi i vjerovanja izabire ono što mu se najviše imponira.

4.2. Astrologija

Astrologija je pseudoznanstvena disciplina i jedna je od najpoznatijih New Age „praksi“. Astrologija, preciznije horoskop, uistinu je sveprisutan, počevši od društvenih mreža pa do toga da se dnevni horoskop nalazi gotovo u svim tiskovinama. Tadić (2019: 355) definira astrologiju kao „pseudoznanost koja osobine pojedinca, njihovu interakciju sa svojom okolinom i događaje u njihovu životu povezuje i objašnjava položajem, odnosima i kretanjima planeta i drugih nebeskih tijela“. Povijest astrologije seže u drugo tisućljeće pr.Kr. u vrijeme drevnih Kaldejaca, a za vrijeme procvata kršćanstva javlja se helenistička astrologija. Za vrijeme renesanse ona postaje glavna zanimacija puka, pa čak i plemstva, a procvat doživljava u 20. stoljeću. Popularnost astrologije, preciznije horoskopa, u kontinuiranom je rastu (Tadić, 2019). Dakle, iako je jedna od najprepoznatljivijih New Age disciplina, astrologija postoji tisućama godinama te mijenja svoje oblike sukladno vremenu. Črpić i Jukić (1998) smatraju horoskop, to jest astrologiju, tipičnim

urbanim fenomenom koji predstavlja pučku religioznost. Vide ponovno zanimanje za horoskop kao rezultat individualizma, to jest da interes za horoskop javlja se zbog osobne znatiželje, a ne kolektivističke sigurnosti. Također, postavlja se pitanje, vjeruju li ljudi uistinu u horoskop ili je on pak još jedan oblik razonode u današnjem društvu. Tadić (2019) u svom istraživanju pokazuje da ispitanici čitaju isključivo horoskop iz razonode i znatiželje, no ne vjeruju u njega, što se pokazalo i u istraživanju kojega su proveli Črpić i Jukić (1998), a u kojemu rezultati indiciraju da više od polovine ispitanika čita učestalo horoskop iz zabave i razonode. Nadalje, Bauer i Durant (1997) smatraju da povećanu popularnost astrologije iz sociološkoga gledišta treba promatrati kao jedan oblik kompenzacijske aktivnosti pojedinaca koji se susreću s nesigurnostima života u kasnoj modernosti. Dakle, horoskop i astrologija premda primarno većini ljudi predstavljaju razonodu i zabavu i dalje su oblik kompenzacije za zamršen (post)moderni svijet.

4.3. Alternativna medicina

Alternativna medicina, uz koju se koriste i dodatni termini poput „holističke“ ili „komplementarne“ medicine, ubraja se u New Age. Kao što i sama riječ sugerira, ovakav oblik medicine suprotan je zapadnjačkoj, to jest konvencionalnoj medicini. „Najčešće definirana kao skup medicinskih znanja i praktičnih postupaka koji nisu prihvaćeni kao dio medicinskog *mainstreama*, komplementarna i alternativna medicina (KAM) obuhvaća širok spektar različitih pristupa pitanjima zdravlja i liječenja“ (Pavić i Milanović, 2014: 95). Alternativna i komplementarna medicina (KAM) sadrži različite prakse koje uključuju istočnjačke i tzv. narodne prakse. Vitale i dr. (2014) razlikuju alternativnu medicinu kao postupke preventive i liječenja koji se koriste nasuprot konvencionalne medicine, a komplementarna medicina uključuje prevenciju i liječenje zajedno uz prakse konvencionalne medicine. Njihovo je istraživanje pokazalo da čak 82% ispitanika koristi komplementarnu i alternativnu medicinu, a najčešći oblik KAM-a kojega koriste ispitanici su bioenergija, ljekovito bilje, kiropraktika, akupunktura i homeopatija. U zapadnjačkim društvima KAM se popularizira te razni oblici KAM-a postaju uobičajene prakse. Primjerice, istraživanja u SAD-u su pokazala da je broj korisnika komplementarne medicine porastao krajem 20. stoljeća za 50% te da je prema službenom izvješću Svjetske zdravstvene organizacije u Europi broj korisnika KAM-a porastao za 20 do 30%, dok je 70 do 80% Europljana zainteresirano za alternativnu medicinu, to jest za mogućnost da zdravstveno osiguranje pokriva određene KAM prakse i liječenja (Bukovčan, 2008). U jednom kvantitativnom istraživanju u Republici Hrvatskoj (Pavić i Milanović, 2014), rezultati su pokazali da je svega 14.8% građana koristilo KAM, no čak 34,6%

ispitanika podjednako vjeruje alternativnoj, odnosno komplementarnoj i konvencionalnoj medicini. Istraživanje je pokazalo da žene u odnosu na muškarce češće koriste KAM kao i stanovnici urbanih područja. Autori pretpostavljaju da razlog tomu može biti činjenica da su žene češće uključene u polje holističke duhovnosti. Nadalje, pokazuje da ljudi višeg socioekonomskog statusa i osobe koje imaju „postmoderni“ stav prema zdravlju češće koriste KAM (Pavić i Milanović, 2014).

4.4.Reinkarnacija

Reinkarnacija je jedan od ključnih temelja religioznog misticizma, temelj budizma i hinduizma, a u svojoj definiciji uči da je duša svake osobe i drugih živih bića vječna te da se nakon smrti duša vraća u nekom drugom obliku. Izuzev hinduizma i budizma, vjera u reinkarnaciju postoji i unutar judaističkih denominacija. Druzi, koji su potomci muslimanskih Arapa, jedini od muslimana vjeruju u reinkarnaciju (Somer i dr. 2011). Reinkarnacija, iako potječe iz hinduističke i budističke misli, djelomično je prihvaćena i na Zapadu. Vjerovanja u reinkarnaciju vidljiva su i kod starih Grka i Rimljana. Primjerice o reinkarnaciji pišu Platon, Aristotel pa i Ciceron (Ivančić, 1997). Dakle, evidentno je da ideja reinkarnacije i vjerovanje u nju obitava na Zapadu stoljećima, iako zasigurno svoju popularnost doživljava u prošlom stoljeću. Ivančić (1997) navodi da čak 18% Europljana vjeruje u reinkarnaciju. Također, usporedio je koji postotak katolika i protestanata vjeruje u reinkarnaciju. Rezultati pokazuju da u reinkarnaciju vjeruje 22% katolika i 20% protestanata. Reinkarnacija se uklapa u New Age diskurs. U New Ageu, čovjek je u korelaciji s univerzumom, te je svaka individua božanstvena ili svojevrsni bog. Unutar New Agea, reinkarnacija je svakome dostupna te nudi duhovnu budućnost, ona je u potpunosti individualna duhovnost. Reinkarnacija predstavlja odgovor na metafizička pitanja i u suštini predstavlja isključivo osobno iskustvo. Unutar New Age holističkog miljea, reinkarnacija se koristi kao lijek čovjekove duše, ali i tijela (Ivančić, 1997).

4.5. Meditacija

U svojoj rječničkoj definiciji meditacija znači udubljanje, uronjavanje u sebe, stanje susreta sa svojim bićem (Anić i Goldstein, 2007: 840). Meditacija predstavlja krovni pojam s obzirom na to da načina, vrsta, ali i tehnika meditacije ima pozamašan broj. Neke meditacije, to jest meditacijske prakse, imaju religijsko značenje, a druge su sekularne naravi i nisu spiritualnog karaktera. Meditacija se najčešće povezuje s budističkom tradicijom te su često u upotrebi termini poput

budističke meditacije. Meditacija je isto tako dio New Age duhovnosti. Istraživanja su 1970-ih godina pokazala da su neke meditacijske grupe, kao što je tzv. transcendentalna meditacija, definirane kao vrsta kulta. Međutim, popularizacijom New Age duhovnosti meditacijska praksa nije okarakterizirana kao nužno ezoterično-alternativna skupina, već je fokus stavljen na individualizaciju i personalizaciju religije, preciznije religijske prakse. Dakle, u tom periodu meditacijske se skupine ne nazivaju više kultom, već se naglašava važnost osobnog iskustva koju meditacija može pružiti. Druge studije pokazale su da osobe koje prakticiraju neke vrste duhovnih praksi, primjerice budističku meditaciju, sudjeluju i u raznim religijskim praksama i nisu nužno priklonjeni isključivo jednoj religijskoj tradiciji. Tako su mnogi u mogućnosti prakticirati budističku ili drugu meditaciju i ići nedjeljom u crkvu (Pagis, 2019). Pagis napominje da se mnoge meditacijske prakse i tehnike, to jest grupe, u današnje vrijeme naplaćuju. U zapadnom kontekstu uočljiv je utjecaj neoliberalizma i kapitalizma na religijski domen. Također, objašnjava da je vidljiva razlika u spolu i socioekonomskom statusu osoba koje prakticiraju meditaciju. Žene i osobe višeg socioekonomskog statusa te one osobe koje su obrazovanije češće meditiraju. Pagis (2019) tumači da su meditacijske prakse grupnog karaktera lišene budističkog vjerovanja, to jest religijskog svojstva. Sukladno navedenom, premda je meditacija učestala praksa, ona se danas rijetko povezuje s budističkom vjerom, naravno kada je riječ o zapadnom svijetu, te je njezin fokus na određenoj samoaktualizaciji i samoliječenju.

5. Privlačnost New Agea

Moderni svijet, odnosno kapitalističko i konzumerističko društvo, pretežito je individualiziran te Haralambos i Holborn (2002) napominju, služeći se Weberovom retorikom, da mnogi ljudi doživljavaju ovakav svijet kao „željezni kavez“. Iz toga proizlazi privlačnost New Agea i novih duhovnosti. Navode da se pojedinci učestalo pronalaze u rutini i u zamci birokracije te nove duhovnosti pružaju odgovor na identitetska pitanja poput: „tko smo i zašto postojimo“. U racionalizaciji i detradicionalizaciji društva nove duhovnosti ostavljaju tragove mističnosti i religioznosti te pružaju određenu vrstu sigurnosti koja se gubi opadanjem monoteističkih religija u sekularnim društvima. Heelas (1996, navedeno prema Haralambos i Holborn, 2002) opisuje kako privlačnost novih duhovnosti i New Agea proizlazi iz toga što potiču iz matične kulture, kao što je i ranije navedeno. New Age naizgled odbacuje matičnu kulturu, ali je individualizam, kao *par excellence* primjer moderniteta, polazište New Agea te je sukladno tome privlačan ljudima. Ljudi unutar New Agea naizgled odbacuju društvo, nisu privrženi svojoj lokalnoj zajednici, te napuštaju

moralne i religiozne kodekse, ostajući prepušteni sami sebi u stvaranju vlastitoga *ja*. Kako bi ljudi stvorili vlastiti identitet u demistificiranom, racionalnom i individualiziranom zapadnom društvu, mnogima New Age i novi oblici duhovnosti postaju utočište od „čeličnog kaveza“, neka vrsta spiritualne utjehe. New Age nema strogu hijerarhiju niti kler, te zbog mogućnosti neučestale participacije postaje interesantan i privlačan mnogima. Iako mnogi u New Age pokretu vide samo potrošački aspekt, postmoderni čovjek nije zadovoljan ideologijama moderniteta. Konzumerizam kojega kapitalističko društvo podupire ne može ljudima pružiti apsolutni smisao te New Age i nove duhovnosti nude “put izlaska iz povijesnih i kulturnih partikulariteta, kao pokušaj uspostave cjelovitog čovjeka” (Tićac, 1994: 276).

6. Postmoderna religioznost u kontekstu (post)modernog društva

Religijske promjene u društvu nisu rezultat odvojen od drugih društvenih i historijskih promjena. Religija je dio društvene strukture i isprepletena je s drugim promjenama unutar društva. Pavić (2016: 99), definirajući postmodernu duhovnost i novu duhovnost, dolazi do zaključka da je najbolje upotrebljavati termin *postmoderna religioznost* jer naglašava povezanost nove religioznosti s društvenim promjenama vezanima za postmoderna društva „te kako religijske promjene ne predstavljaju izolirani fenomen, nego su sastavni dio širih vrijednosnih promjena“. Analogno navedenom, promjenom društvene klime i strukture mijenja se i religijska slika, tj. mijenja se percepcija ljudi prema religijama i religijskim i drugim normama. Pavić (2016) napominje da su postmoderna religioznost, to jest njezina svojstva (pluralizam) nedvojbeno sastavni dio tržišno-kapitalističkog društva. Liberalna demokracija temelji se na slobodnim političkim izborima i slobodi izbora. Naime, u takvome društvu pojedinac je slobodan raditi što želi, dokle god ne šteti drugima i dokle god postoji određena štićena sloboda kojoj de facto pripadaju sloboda mišljenja pa tako i religijske slobode. Ne čudi onda činjenica što se u liberalnim društvima javlja paleta „novih“ religioznosti koje pojedinci mogu slobodno prakticirati s obzirom da im je sloboda zakonom, doduše dokle god ne ugrožava druge, posve zajamčena. Wilson (2003: 122, navedeno prema Pavić, 2016) tumači da su „tržište i liberalna demokracija „simptomi“ demoralizacije suvremenih postindustrijskih društava“. Nadalje, Pavić (2016) sugerira da nepostojanje tog vrijednosnog konsenzusa dovodi do smanjena kolektivne pripadnosti i participacije, a tzv. religijska spasenja koja su bila nezamjenjivi dio društva u tradicionalnoj religioznosti postupno nestaju. Spasenje, dakle, više nužno ne dolazi iz slijeđenja tradicionalnih religijskih praksi te zbog detradicionalizacije društva i demoralizacije društva, pa na kraju i zbog

sekularizacije, spasenje je moguće pronaći unutar samoga sebe. Kompleksnost modernog društva definira se i u pogledu društvenih uloga. One su u (post)modernom svijetu fragmentirane te često međusobno nesukladne. Tako Heelas (1996, navedeno prema Haralambos i Holborn, 2002) ističe da modernost ljudima nudi mnoštvo društvenih uloga te da pojedinci nemaju utvrđene koncepcije tko su uistinu i da dolazi do određenog fragmentiranog identiteta, a da upravo New Age i nove duhovnosti nude ljudima mogućnost otkrivanja i stvaranja vlastita identiteta. S obzirom na to da je današnje društvo lakše okarakterizirati kao znatno kompleksnije nego stotinama godina prije, ne čudi što su nastale „nove“ duhovnosti koje se temelje na individualizaciji osobe i koje nude odgovor na potragu za vlastitom autentičnošću. Pavić (2016) sugerira da suvremena potraga za cjelovitošću proizlazi iz fragmentacije strukturalne diferencijacije te navodi da fragmentiranost dovodi do detradicionalizacije, pa tako dolazi naposljetku i do sekularizacije društva. Pojedinaac u današnjem dobu ima kompleksan identitet, a uloge koje obavlja u društvu raznolikije su nego, primjerice, gledajući unatrag dvjesto godina. Čovjekova potreba za autentičnošću i samorealizacijom teško je izvediva u fragmentiranom identitetu te nove duhovnosti omogućuju pojedincu da stvori identitet bez obzira na kompleksnost svih njegovih društvenih uloga i da poveže vlastite društvene uloge. Detradicionalizacija dovodi do toga da religijske organizacije, pa i sama religija, gube na značenju u širem društvenom kontekstu. Barem se tako može shvatiti, iako je teško tvrditi da religija nema značaj u društvu, s obzirom na to da islam i kršćanstvo i dalje imaju milijune pristaša. Nadalje, Tićac (1994) konstatira da je New Age reakcija na „raščarano“ i sekularno društvo te da je ovaj pokret indikator gubitka nade koji je nastao u moderni. „Moderna je iscrpila tradicionalne načine legitimiranja smisla. Pitanja koja je 'profani modernitet' smatrao nepoželjnim i zastarjelim ponovno su aktualna, tim više što se 'profana kultura' kompromitirala i pokazala nemoćnom u razrješenju temeljnih pitanja života” (Tićac, 1994: 265). Dakle, kompleksni svijet kakav je u moderni, doveo je do New Age pokreta. Pojednostavljeno gledano, New Age omogućuje pojedincu traganje za nečim sakralnim. Pozitivističko gledište, racionalizacija društva u moderni nisu pružili odgovor na sva pitanja vezana za smisao postojanja.

7. New Age i nove duhovnosti u kontekstu tradicionalne religioznosti

Pod „tradicionalnom religioznošću“ smatramo etablirane monoteističke religije te one koje svoje uporište imaju u religijskoj zajednici. Nove duhovnosti i religioznosti često se nazivaju i alternativnim religioznostima u odnosu na druge tradicionalne, monoteističke oblike religioznosti. Tako Črpić i Jukić (1998) alternativnom religioznošću smatraju religijske koncepte suprotne

kršćanstvu. U postmoderni dolazi do nevjerovanja u metanaracije, apsolutne istine te dogme. Nove duhovnosti javljaju se kao duhovna alternativa zbog opadanja važnosti tradicionalnih religija i religioznosti. Primjerice, Ćurković Nimac (2011) kritizira New Age etiku, no navodi njegovo postojanje kao indikator nezadovoljstva tradicionalnih vjerskih ponašanja i vjerovanja. Dakle, mnoštvo tradicionalnih obrazaca vjerskih ponašanja, praksi i vjerovanja ne uklapa se u postmoderno društvo i ne nudi zadovoljstvo religijskim konzumentima. Warner (2010) navodi, pozivajući se i na druge autore, nekoliko ključnih kulturalnih promjena koje su dovele do toga da individualna spiritualnost zauzima mjesto strukturirane religije. Kao razloge ističe individualiziranu epistemologiju, odbijanje sudjelovanja u vjerskim organizacijama, a što je rezultat kompleksnijih društvenih zbivanja, a ne isključivo religijski fenomen, a nasuprot tome nove duhovnosti predstavljaju *a la carte* raznih opcija za vjerskog konzumenta. Nadalje, Warner (2010) objašnjava da se pojavljuje hermeneutika sumnje prema organiziranoj religiji te vjerovanje u institucije i njezine dogme, nasuprot čemu „holistički milje“ New Agea favorizira individualne duhovnosti, iskustva te intuiciju. Warner (2010) pojavu novih duhovnosti i opadanje tradicionalnih religioznosti također pronalazi u feminističkom pokretu te u činjenici da su uistinu, statistički gledano, žene češće religijski sljedbenici. Naime, ako pretpostavimo da (post)moderni društvo dovodi do odbijanja metanaracija i apsolutnih istina, evidentno je da se opadanje važnosti tradicionalnih religija uklapa u diskurs postmoderne. Ako se kao točnom uzme Warnerova ideja hermeneutike sumnje prema dogmama i organiziranoj religiji, vidljivo je uklapanje u postmoderni društvo i promišljanja koja su sukladna postmoderni. I na kraju, ako opadanje važnosti tradicionalnih religija pronalazimo u feminizmu, moguće je argumentirati da feminizam kroz kritiku patrijarhalnog društva kritizira tradicionalno poimanje žena koje zagovaraju poneke „tradicionalne“ vjerske organizacije. Opadanje važnosti tradicionalnih religioznosti možebitan je rezultat pojava novih duhovnosti, koje su rezultat promjena u postmodernom društvu. Naposljetku, imajući na umu kršćansku askezu, evidentna je razlika između New Age vizije spasenja i one kršćanske. „Kršćanska mistika, s druge strane, puna je svijesti o vlastitoj grješnosti i ništavosti iz koje se može izaći Božjom milošću, a nikako samostalnim spoznajnim i terapijskim postupcima. U New Age mistici spasenje je rezultat individualne mudrosti, a u kršćanskoj ona je prvenstveno božanski dar” (Pavić, 2016: 108). Treba imati na umu da unutar kršćanskih teologija pojam *New Age* ima pejorativno značenje te da je svjetonazor New Agea u tom smislu nespojiv s kršćanstvom. Barišić (2014) tvrdi, sumirajući ideje Josipa Blaževića, da New Age i kršćanstvo nisu spojivi jer je

za spasenje pojedinca u New Ageu nije potreban bog, već do spasenja osoba može doći individualno i različitim praksama. Dakako, broj pripadnika koji slijedi tradicionalne religioznosti i vjerske organizacije i dalje prednjači u usporedbi s vjernicima koji prihvaćaju postmoderne religioznosti. Monoteističke religije poput islama i kršćanstva i dalje prednjače po broju sljedbenika. Također, istočnjačke religije poput budizma i hinduizma privlače značajan broj sljedbenika.

8. Sljedbenici New Age duhovnosti

Postavlja se pitanje tko su uopće sljedbenici, to jest konzumenti nove duhovnosti? Mogu li se sljedbenici New Age pokreta okarakterizirati kao vjernici te vide li sebe isti kao religiozne ili spiritualne individue? Razni znanstvenici gledaju drukčije na ljude koji prakticiraju New Age prakse, no svakako je važno opisati „profil“ takvih pojedinaca. Bruce (1995, navedeno prema Haralambos i Holborn, 2002) opisuje ovakve vjernike kao osobe koje pripadaju srednjoj klasi, koje su fakultetski obrazovane, a najčešće se bave intelektualnim zanimanjima poput pisaca, glumaca, savjetnika, to jest onim zanimanjima koja iziskuju interes za ljudske potencijale. Champion i Rose (1993; 1998, navedeno prema Possamai, 2000) konstatiraju da je društveni profil New Agera itekako poznat i da većinu njih čine pripadnici srednje klase, preciznije sredovječne visokoobrazovane žene. Imajući na umu ranije navedene društvene promjene, nije ni čudo da nove duhovnosti postaju interesantne ovakvome profilu ljudi. S obzirom na to da je New Age i novu duhovnost teško definirati i s obzirom na to da ne postoji jedinstvena religijska organizacija s jasnim *establishmentom*, hijerarhijom i religioznim liderima, gotovo je nemoguće striktno definirati profil *New Agera*. Dakako, moguće je kvantitativno pokazati po određenim demografskim obilježjima „profil“ ovakvog vjernika, no New Age i nove duhovnosti, kako je i ranije navedeno, sastoji se od različitih vjerovanja, praksi i obreda. Primjerice, Frisk (2007) u svom kvantitativnom istraživanju pokazuje da žene doista češće prakticiraju postmoderne duhovnosti, te da su također sklonije New Age vjerovanjima u odnosu na muškarce. Žene češće prakticiraju terapiju kristalima, reiki, tarot, *channeling* (kanaliziranje). Nadalje, pokazuje da se 60% ispitanika koji prakticiraju New Age nalaze u dobnoj skupini od između 35 do 54 godine, a prosječna je dob ovakvog vjernika 42 godine. Sukladno ranije navedenom, Frisk (2007) pokazuje da većina ljudi koji prakticiraju određene New Age prakse uistinu jesu visokoobrazovane osobe. Prema navedenim podacima, čini se da su New Age ili tzv. postmoderne duhovnosti privlačnije starijim članovima društva, a ne mladima. Iz priloženih podataka i analize može se pretpostaviti više teza. Prva je teza

da New Age i nove duhovnosti gube na značaju i važnosti unutar postmodernog društva, a druga je teza da pojedinci nakon što uđu u određenu dob, to jest izađu iz onoga što se konvencionalno smatra mladošću, postaju religiozni, to jest spiritualniji. Godine 2017. Pew Research Center je istraživao koliko Amerikanci prihvaćaju New Age ideje. Iako se većina Amerikanaca izjašnjava kao kršćani, zanimljivo je da mnogi od njih također vjeruju u reinkarnaciju, astrologiju i prisutnost duhovne energije u fizičkim predmetima kao što su primjerice, planine. Također, i religiozno neodređeni, ateisti i agnostici skloni su prihvaćanju New Age vjerovanja, što je vidljivo iz činjenice da šest od deset odraslih Amerikanaca prihvaća barem jedno od ovih vjerovanja. Vidovnjaci i prisutnost energije u fizičkim predmetima najčešće su prihvaćena vjerovanja među Amerikancima, a vjera u život poslije smrti i astrologija nešto su manje prihvaćene. Žene su sklonije svim New Age vjerovanjima nego muškarci, a odrasli koji su mlađi od 65 godina, s nezavršenim fakultetom, pripadaju rasnoj ili etničkoj manjini, te su demokratske političke orijentacije, skloniji su prihvaćanju New Age uvjerenja. (Pew Research Center, 2018). Kada je riječ o konzumaciji New Age proizvoda te o konzumerističkoj strani novih duhovnosti, jedno istraživanje pokazuje podatke da New Age „proizvode“ konzumiraju ljudi koji su nezaposleni te one osobe koje nisu završile sekundarno obrazovanje (Mears i Ellison, 2000). Autori dalje navode da žene češće kupuju New Age materijale, prakse i proizvode i su to češće osobe koje nisu u bračnoj zajednici. Ovo američko istraživanje prikazuje i rasne razlike unutar konzumiranja New Agea, odnosno da su Afroamerikanci i Hispanoamerikanci skloniji trošiti novac na New Age „materijale“. Autori prikazuju da ne postoji jasna distinkcija među potrošačima iz ruralnih i urbanih područja. Iako se rezultati ovog istraživanja čine kontradiktorni s prethodno navedenim studijama, važno je naglasiti da u navedenom istraživanju pod New Age „produkte“, autori misle na knjige, razne audiovizualne zapise, časopise i slično. Nadalje, unutar *holističkog miljea*, preciznije analize unutar članova društva koji se deklariraju kao određeni New Age vjernici pokazali su slične rezultate, to jest da su obrazovaniji ljudi srednjih godina skloniji biti New Age vjernici. Heelas i Woodhead (2001, navedeno prema Frisk 2007) navode da su većina aktivnih sudionika u holističkom miljeu u Kendalu, gradiću u Velikoj Britaniji, žene između 40 i 59 godina s fakultetskom diplomom. York (1995, navedeno prema Frisk 2007) analizira New Age i neopoganstvo te zaključuje da većina *New Agera* i pristaša neopoganstva zapravo vide boga kao „neosobnu silu“, njih čak 33%, 6% vide boga kao stvarnu osobu, to jest vjeruju u ideju osobnog boga, a njih čak 52% naglašava da je bog „drugo“, to jest da nisu sigurni kako bi okarakterizirali koncept boga. Nadalje, činjenica ostaje da

mnogi ljudi vjeruju u određena New Age vjerovanja poput telepatije i reinkarnacije, no ne smatraju se posebnom vrstom ili nekom novom vrstom vjernika. Reinkarnacija je prije svega ključni dio mnogih istočnjačkih religija, poput hinduizma i džainizma. Frisk (2007) pozivajući se EVS bazu podataka prikazuje da u je godini 2000. 44.2% Europljana vjerovalo u telepatiju, a njih čak 24.4% u reinkarnaciju. Postavlja se ključno pitanje, možemo li govoriti o određenoj novoj vrsti vjernika, to jest postoji li značajan broj ljudi koji prakticiraju postmoderne duhovnosti ili je riječ o ateistima, agnosticima ili čak pripadnika određene religijske organizacije koji prihvaćaju ideje postmoderne i novih oblika religioznosti? Studija Heelasa i Woodheada (2001, navedeno prema Frisk 2007) prikazuje da mnogi ljudi koji se uključeni u holističke terapije ne vide takav oblik aktivnosti kao spiritualan. Pripadnici društava uključuju se u New Age prakse, međutim ne gledaju na svaki oblik New Age prakse kao spiritualno putovanje, kao put do samoaktualizacije i samospoznaje, već kao oblik razonode. Dakle, mnogi u jogi, meditaciji te određenim oblicima psihoterapije koji se smatraju dio New Agea, ne vide ništa duhovno niti spiritualno. Bruce (navedeno prema Patridge 2004) navodi da je unutar New Agea miljea, participacija na plitkoj razini. Za njega su to pojedinci koji pročitaju knjigu ili dvije i odu na nekoliko sastanaka, no nisu predani pristaše te ne mijenjaju svoj život radikalno. Dakle, neki sociolozi smatraju da u New Age praksama nema ništa transcendentno, to jest da sljedbenici ovakvih praksi uistinu nisu ono što konvencionalno smatramo vjernicima. Imajući na umu navedeno, potrebno je uvidjeti postoji li *spiritualna revolucija* (Heelas i dr. 2005, navedeno prema Warner 2010) ili je pak New Age rezultat sekularizacije društva.

9. Sekularizacija i New Age

9.1. Definicije sekularizacije i teorije sekularizacije

Sekularizacija te sekularno društvo pojmovi su koji se učestalo koriste. Sociolozi od utemeljenja sociologije kao znanosti proučavaju religiju i njezin utjecaj na društvenu strukturu. U “modernosti” dolazi do smanjenog utjecaja religije na društvo te sekularizacija društva postaje bitan koncept u sociologiji religije. Jednostavna rječnička definicija toga pojma bila bi promjena, zamjena crkvene vlasti ili kontrole, društvenom, građanskom ili laičkom (Anić i Goldstein, 2007: 1160). Pojam „sekularnost“ uvodi George Jacob Holyoake u 19. stoljeću u engleski jezik nazivajući svoju organizaciju Sekularno društvo. Filozofija toga društva temelji se na životu prema znanstvenim postignućima i načelima znanosti bez bilo kakvih referentnih točaka na nešto transcendentno (Hazdovac Bajić, 2022). Svakako je shvaćanje sekularizacije puno kompleksnije od rječničke

definicije i njezinog izvornog značenja. Iako se svi sociolozi ne slažu s tezom da religija u zapadnom društvu gubi svoju funkciju i da doista živimo u sekularnom društvu, složit će se s tvrdnjom da društvene promjene rezultiraju promjenama u religiji, kao i njezinim institucijama i organizacijama. Haralambos i Holborn (2002) u svom pregledu sekularizacije sumiraju da su se još i utemeljitelji sociologije bavili ovom kompleksnom temom te objašnjavaju njihova shvaćanja religije u modernom društvu. Comte je smatrao da će religiozna vjerovanja nestati te da znanost postaje temelj ljudskih promišljanja. Durkheim je vjerovao da u religiji postoji nešto vječno te da ona nikada neće pasti u zaborav. S druge strane, Weber je predviđao da će se utjecaj religije postupno smanjivati zbog racionalizacije. Marx je smatrao da kapitalizam neće dovesti do smanjenja utjecaja religije jer je religija, po Marxu, ključna kako bi nejednakost klasa opstala, no vjeruje da postane li društvo uistinu u potpunosti besklasno, to jest komunističko, religija će u cijelosti izgubiti na društvenoj signifikantnosti (Haralambos i Holborn, 2002). S obzirom na to da je religija oduvijek zanimala sociologe, ne čudi da postoje razne teorije sekularizacije. Gorski i Altinordu (2008, navedeno prema Pavić, 2016) navode da shvaćanje sekularizacije kao stvarnog ili fiktivnog procesa ovisi o tome kako se definira pojam religije. Ako religiju definiramo kao individualno religijsko vjerovanje sa zanemarivanjem društvenih promjena i cjelokupnog društvenog konteksta, sekularizacija će u tome slučaju biti sociološka izmišljotina. S druge strane, sekularizacija je empirijska činjenica za teoretičare koji religiju vežu uz društvene procese i uz ideološki sustav koji dijele svi pripadnici društva. Dakle, svakako bi bilo neistinito tvrditi da društvo, barem ono zapadno, nije postalo sekularno u smislu odvajanja Crkve i države. Sekularizacija je slojevit i zamršen pojam te ovisi o mnogo faktora i o tome kako pojedini autor shvaća prvenstveno pojam religije. Nadalje, Casanova (1994) navodi da je pretpostavka da će religija nestati s progresivnom modernizacijom očito lažna empirijska tvrdnja. Upućuje na distinkciju između „javne religije“ i „privatne religije“ te zaključuje da su društvena zbivanja 80-ih godina prošlog stoljeća uistinu pokazala da usprkos svim strukturalnim silama i valjanim razlozima iz kojih se religija u suvremenom svijetu prebacuje u sekularnu sferu, religija i dan-danas nastavlja ulaziti u javnu dimenziju, to jest sferu. Casanova čak na početku svoga djela postavlja pitanje „tko još vjeruje u mit sekularizacije“ (Casanova 1994: 11). Suprotno Casanovi, Wilson (1966) objašnjava socijalni kontekst sekularizacije društva. Smatra da sekularizacija nije dio posljedice unutarne dijalektike unutar određenog religijskog pokreta, već da je u pitanju širi društveni kontekst. Razvoj znanosti, tehnička postignuća, novi oblici medija utjecali su na utjecaj

religije unutar društva. Wilson (1966) dalje navodi da je Crkva, gledajući je kao instituciju emocionalnog zadovoljenja, u nepovoljnom kontrastu sa sve većom uključenošću pojedinaca u „racionalnim organizacijama“ i činjenicom da su pripadnici društva sve češće uključeni u društvene aktivnosti koje su podvrgnute racionalnom planiranju. Upućuje na to da Crkva zaista gubi značaj kao društvena institucija. Širenje pismenosti, razvoj svjetovnoga tiska, kasnije razvoj masovnih medija poput radija i televizije, rezultiralo je time da Crkva gubi monopol glavnog medija komunikacije. Stoga, Crkva više nije agens masovne komunikacije, a racionalizacija društva vodi do toga da religijski utjecaji gube na važnosti barem kada je riječ o javnoj dimenziji. Wilson (1966 navedeno prema Pavić, 2016) uviđa da religija gubi na značaju i u privatnoj sferi. Navodi da statističke indikatore pripadnosti i pohađanja crkvenih rituala treba proučavati u svakodnevnom ponašanju pripadnika društva. Objasnjava da visok stupanj odlazaka u crkvu u SAD-u treba izjednačiti i shvatiti kao dio američkoga identiteta te napominje da je američko društvo sekularizirano zbog racionalizma i ponašanja u svakodnevicu. Također Wilson (1966, navedeno prema Pavić, 2016) objašnjava da se, primjerice, veliki broj crkvenih vjenčanja u SAD-u događa kao rezultat važnosti takvoga čina kao određene životne prekretnice pojedinca. Navodi da se takvim „estetiziranim ritualom“ naglašava specifičnost samoga čina. Kroz crkvene obrede poput vjenčanja i pogreba, pojedinci pokazuju svoju predanost tradiciji i kulturnim utjecajima koji su prethodno ukorijenjeni u njihovu kulturu. Ovi rituali uvećavaju značaj i estetski dojam važnih životnih događaja te nisu indikator osobne religioznosti niti pokazuju utjecaj religije na život individue. Dakako valja napomenuti da mnogi ritualni nisu isključivo kršćanski. Njihovi temelji se javljaju u poganskim običajima te iste usvaja kršćanska tradicija. S druge strane, Martin (2005) objašnjava kako su religija i politika izomorfne, to jest da su međusobno neizostavne. Upozorava da su pojmovi poput individualizacije, racionalizacije, društvene diferencijacije u istraživanju o sekularizaciji potpuno zavaravajući. U svome djelu radi komparativnu analizu te uspoređuje utjecaj Crkve na državnu vlast te utjecaj religije na društvo unutar Europe i izvan nje. Za ilustraciju uzima Bugarsku koju posjećuje 1967., tada ju nazivajući primjerom uspješne sekularizacije, što se pokazalo netočnim s obzirom na to da 1990-ih religija ponovno dobiva na značaju i javlja se veći broj vjernika. Navodi i primjer Rumunjske u kojoj se povećava broj vjernika nakon pada komunističkog režima. Interes za religiju i religija neće nestati te čak vjeruje da će s vremenom sekularizacija u zapadnjačkim društvima opadati. Martin u svom djelu analizira utjecaj religije izvan Europe, preciznije izvan Zapada te konstatira da sekularizacija nije automatski i univerzalan

proces i da je nemoguće govoriti o trendu sekularizacije svijeta (Haralambos i Holborn, 2002). Iz fenomenološke perspektive, Berger nudi dvije verzije sekularizacije: objektivnu i subjektivnu sekularizaciju. Objektivna ili strukturalna sekularizacija, odnosi se na „lociranje“ religije u široj strukturi društva, a subjektivna je sekularizacija, koju Berger još naziva i „sekularizacija svijesti“, zapravo gubitak religioznosti, to jest religiozne vjerodostojnosti na individualnoj razini. Kao glavne uzroke sekularizacije vidi kapitalizam i protestantsku etiku. Sekularizacija svijesti i strukturalna sekularizacija dijalektički su povezane. Tvrdi da „pluralizam rađa sekularizaciju“ te da upravo strukturalna/objektivna sekularizacija dovode do pluralizma, no da i pluralizam rađa „sekularizaciju“ (Hjelm 2018). Nadalje, Steve Bruce (2003, navedeno prema Pavić, 2016) u svojoj teoriji sekularizacije tvrdi da je ona uistinu ireverzibilna, no doduše u društvima koja su u potpunosti modernizirana. Navodi da se jedino u slučajevima kulturne tranzicije i kulturne obrane usporava proces sekularizacije. Stigmatizacija prema drugoj grupi, bila ona etnička ili nacionalna, religijsko vjerovanje se izjednačuje s identitetom grupom te stigmatizira “Drugoga”. U takvim slučajevima i takvim društvima javlja se “kulturna obrana” ,kako je Bruce naziva, i održava se signifikantnost religije te se usporava proces sekularizacije. Kulturna obrana dovodi do usporavanja sekularizacije jer religija pruža resurse za obranu nacionalne grupe. Sukobi unutar grupe utječu na socijalnu diferencijaciju i pluralizaciju. Kao glavni primjer uzima etničke sukobe unutar određenoga društva (Pavić, 2016). Teorija o sekularizaciji ima pregršt. Sociolozi oko ovoga fenomena nemaju jednako mišljenje, dok neki vide sekularizaciju kao mit koji je nastao u modernosti, drugi je vide kao empirijski fakt. Međutim, društvene promjene zasigurno utječu na promjene religioznosti, kako je već ranije navedeno, te je bitno vidjeti kako se upravo nove duhovnosti uklapaju u narativ sekularizacije. Postavlja se pitanje nastaju li New Age vjerovanja kao produkt sekularnih društava ili dokazuju da doista živimo u sekularnom društvu?

9.2. New Age kao produkt sekularizacije društva

Predstavljaju li New Age i nove duhovnosti opasnost za teoriju sekularizacije? Postavlja se pitanje koliko su New Age vjerovanja i nove duhovnosti signifikantne za cjelokupno društvo te je li zbog njih društvo postalo manje sekularno. Iako, treba imati na umu da monoteističke religije doista prednjače po broju svojih sljedbenika, što naravno nije upitno. Bruce smatra da New Age nije prijetnja valjanosti sekularizacije jer smatra da New Age zbog svoga manjka kohezije ne može dovesti ni do kakve konkretno radikalne promjene u društvu. Primjećuje da novi vjerski pokreti u suštini privlače vrlo mali broj ljudi, ne utječući signifikantno na život pojedinca (Haralambos i

Holborn, 2002,). Dakle, New Age i nove duhovnosti ne prakticira nužno pozamašan broj ljudi te se u odnosu na monoteističke religije nalaze u marginalnom položaju. Bruce (2011) kritički analizira ideju sociologinje Grace Davie i njezin koncept “vjerovanje bez pripadanja”, u kojemu ljudi ostaju produhovljeni i vjeruju, no jednostavno se ne identificiraju s određenom institucionaliziranom religijom. Drugim riječima, ljudi ostaju spiritualni, ali ne i religiozni. Međutim, Bruce zaključuje da pohađanje vjerskih obreda, religijskih vjerovanja i identifikacija s nekom religijskom institucijom opadaju sinkronizirano (Bruce, 2011). Dakle, vjerovanje i pohađanje crvenih obreda, identifikacija s određenom religijskom grupom, bila ona denominacija ili sekta, međusobno su povezani. Bruce (2011) primjećuje kako New Age i druge holističke spiritualnosti upravo potvrđuju narativ sekularizacije. New Age je 1960-ih i 1970-ih godina dobio značajan medijski prostor te postao tema istraživanja mnogih sociologa religije. Bruce smatra da je koristiti riječ „pokret“ kako bi se opisao New Age zapravo hiperbola, a da bi adekvatniji izraz bio „kultura“ i/ili „milje“. Upravo individualnost, koja je prediktor svih New Age vjerovanja i novih duhovnosti, potvrđuje centralnu tezu sekularnosti, barem onakvu kakvu je Bruce vidi. Kako Bruce navodi, „središnji dio teze o sekularizaciji je pomak s autoritarne dogmatske religije utemeljene na vanjskom bogu (stvoritelju) na individualistički oblik religije.” (Bruce, 2011: 103). Jedno istraživanje koje Bruce tumači u svojoj knjizi ispitivalo je stajalište i participaciju Škota u alternativnim praksama poput tarota, čitanje horoskopa, aromaterapije, alternativne medicine, joge i meditacije. Statistička analiza pokazala je sljedeće rezultate: 40% ispitanika nije socijalizirano u vjeri, ne poistovjećuje se ni s jednom religijskom organizacijom niti pohađa crkvene obrede. Istraživanje je pokazalo da ispitanici podjednako vjeruju u osobnoga boga te da je bog zapravo određena viša sila. Podjednak broj ispitanika smatra da “ima tu nečega” kao i onih koji ne vjeruju u koncept boga ili neke transcendentne sile. Trećina ispitanika te studije smatrala se religioznima, 15% ispitanika opisalo se kao duhovne, ali ne i religiozne, dok ostali nisu htjeli prihvatiti ni jednu etiketu, dakle ne smatraju se ni religioznima niti duhovnim osobama. Također, Bruce naglašava da se, iako istraživanja pokazuju da po demografskim faktorima New Age sljedbenici jesu žene srednjih godina i srednje klase s tercijskim obrazovanjem, ne može tvrditi da su sredovječne žene srednje klase zainteresirane za New Age jer većina ljudi ne pokazuje interes za alternativna vjerovanja i New Age (Bruce, 2011). Dakle, iako postoji određeni trend da se profil *New Agera* shvaća kao sredovječna žena s fakultetskom diplomom, ne može se tvrditi da su postmoderne duhovnosti privlačne ženama srednje dobi, s obzirom da većina žena zapravo ne sudjeluje u New

Age praksama. Heelas i Woodhead u svome istraživanju u Kendalu žele istražiti postoji li spiritualna revolucija. U svom istraživanju predstavljaju da 1,6% stanovnika ovog britanskoga gradića sudjeluje u aktivnostima holističkog miljea te da broj sljedbenika raste. Bruce konstatira da istraživači nisu ispitanike pitali vide li svoju participaciju kao spiritualnu. Gledajući podatke toga istraživanja, samo četvrtina ispitanika odlučila se uključiti u New Age prakse zbog “spiritualnog rasta”. Nadalje, Bruce primjećuje da u suštini ne postoji međugeneracijski prijenos ideja i vjerovanja i da je prosječni stanovnik Kendala, koji je dio holističkog miljea, srednjih godina. Dvije trećine ispitanika studije ističu da djeca ne dijele njihove interese te nisu zainteresirana za takav oblik religioznosti (Bruce, 2011). Imajući na umu da se religijske ideje i vjerovanja prenose procesom socijalizacije, vrlo malo je vjerojatno da New Age vjerovanja i prakse mogu privući veliki broj novih sljedbenika. U tome smislu, Bruce nastavlja s tvrdnjom da New Age nije “prijetnja” sekularizaciji. Individualizirana religija (misleći ovdje na nove duhovnosti) ne može postići istu razinu predanosti kao tradicionalne religije zbog četiri razloga. Prvi razlog je predanost/obavezivanje. Naime, u holističkim spiritualnostima, javlja se smanjena predanost, to jest osoba koja se nalazi u holističkom miljeu privržena/predana je samo u onoj mjeri koja joj individui odgovara. Drugi razlog kojega Bruce navodi je konsenzus, jer smatra da su za opstanak sustava vjerovanja potrebni mehanizmi društvene kontrole. Dakako da New Age vjerovanja i nove duhovnosti imaju jednake principe, barem kad je riječ o socijalnim principima, međutim ne postoji nikakva vrsta prisilnog, institucionaliziranog konsenzusa. Treći je razlog kohezija, preciznije rečeno manjak kohezije. Bruce objašnjava da je svijet holističkih spiritualnosti u potpunosti eklektičan jer mu nedostaje vanjski autoritet te da fragmenti drugih kultura, najčešće onih istočnjačkih, postaju dio holističkog miljea. Za primjer uzima Feng Shui koji je u istočnjačkom svijetu dio geomantije, dok je u zapadnjačkom svijetu potpuno izostavljeni spiritualni aspekt Feng Shuia te praktički postaje oblik dizajna interijera. Zadnji razlog kojega Bruce navodi je evangelizacija. Unutar holističkog miljea ona nije moguća, ne postoji nikakva konkretna ideologija koja se prenosi na druge naraštaje. Unutar novih spiritualnosti, smatra Bruce, ne postoji strukturni preduvjet za evangelizaciju (Bruce, 2011). Naime, ne postoje opća načela niti pravila kojima se vjernici mogu voditi unutar holističkog miljea.

Kao što je već ranije navedeno, mnogi znanstvenici smatraju da je teorija o sekularizaciji jedan od metanarativa modernosti te da je porast ljudi unutar holističkog miljea dokaz da je teza o sekularizaciji jednostavno prenapuhana. Warner (2010) pokušava utvrditi postoji li spiritualna

revolucija ili pak živimo u sekularnom društvu. Bazira se na već ranije navedenom istraživanju koje su proveli Linda Woohead i Paul Heelas u gradu Kendalu u Velikoj Britaniji. Ističe da je prije svega definicija “holističkog miljea” nejasna i nedovoljno definirana te da sukladno rezultatima ovog istraživanja ispada da je New Age uistinu generacijski fenomen. S obzirom na to da su prakse holističkog miljea smještene u privatnu sferu, potvrđuje se da je sekularizacija stvarna. Dakle, nove duhovnosti možemo shvatiti kao duhovni ostatak sekularizirane religije te su kao takvi individualizirani, detradicionalizirani i privatizirani te u marginalnom položaju u suvremenoj kulturi. Warner ističe da, iako su se okultne teme vratile u popularnu kulturu, ni jedna kultura nije bila ravnodušnja prema učenjima svjetskih religija. Konstatira da drugi vide New Age vjerovanja kao protutežu sekularizacije. Termin „spiritualna revolucija“ upravo nastaje zbog neslaganja s teorijom sekularizacije u kojoj je religija osuđena na propast. Warner zaključuje da je “spiritualna revolucija” hiperbola, ali da i dalje ne postoji sekularizacija, barem u svom preskriptivnom obliku (Warner, 2010). Nadalje, Warner prikazuje da se iz statističkih analiza koje su prikupljene putem EVS-a može izvući podosta upečatljivih podataka. Prema rezultatima u Francuskoj, Poljskoj i Velikoj Britaniji se čini da vjerska uvjerenja pokazuju visoku razinu otpornosti. Drugo, apsolutni ateizam je uvjerenje manjine, no vjera u osobnoga boga pada u odnosu na vjeru u transcendentnu životnu silu. Primjećuje da opada i važnost boga. Zaključuje da se Europa nalazi tranziciji i u određenoj hibridizaciji te da ni jedan metanarativ (sekularizacija i spiritualna revolucija) nije opravdan (Warner, 2010). Razvidno je da su u zapadnom svijetu prisutna razna vjerovanja koja se na prvi pogled čine kao oprečna vjerovanja. U suglasju s tim, može se zaključiti da manjak apsolutnog ateizma i snažna vjerska uvjerenja oponiraju ideji sekularnog društva. S druge strane, porast broja stanovnika koji vjeruju u transcendentnu silu zorno pokazuje da je moguće da Europa, tj. zapadni svijet doživi “spiritualnu revoluciju”. Usprkos činjenici da se velik broj Europljana deklarira religioznima ili spiritualnima, podaci isto tako pokazuju da važnost boga u svakodnevnom životu znatno opada, što možda potvrđuje da je metanarativ o sekularizaciji moguć u budućnosti i da će Europa postati potpuno sekularna kako na privatnoj, tako i na javnoj sferi. Imajući na umu navedeno, bitno je empirijski pokazati koliko ljudi uistinu prakticira New Age i koliko je takvim ljudima religija važna.

10. Ciljevi i hipoteze istraživanja

Cilj je empirijski istražiti New Age i novu duhovnost u kontekstu hrvatskog društva, odnosno empirijski prikazati profil New Age vjernika. Preciznije, nastojimo utvrditi kakav stav takva osoba

ima prema religiji, smatra li se uopće „New Age vjernikom“, odnosno religioznom osobom te koliko joj je vjera važna u svakodnevnom životu. Također cilj je utvrditi koliko često takvi pojedinci prakticiraju prakse povezane uz spiritualnost, to jest duhovnost. Postavlja se i još jedno krucijalno pitanje, a to je može li se New Age osoba nazvati vjernikom ili su New Age i nove duhovnosti uistinu produkti sekularizacije i sekularnog društva. Glavna je vodilja u ovom istraživanju upravo to, to jest uvidjeti li dolazi li do tzv. „spiritualne revolucije“ (Heelas i dr. 2005, navedeno prema Warner 2010) ili je riječ o sekularizaciji društva u kojoj New Age duhovnosti zapravo ne predstavljaju nikakvu „opasnost“ za sekularizaciju (Bruce, 2011). Kako bi se pronašli odgovori na ova pitanja, upotrijebljeni su podaci iz hrvatskog dijela istraživanja Europske studije vrednota, odnosno valovi iz 1999., 2008. i 2017. godine (<https://europeanvaluesstudy.eu/>). Provedeno je istraživanje korelacijske naravi jer u njemu istraživač nema kontrolu nad varijablama koje se proučavaju u istraživanju. Korelacijskim se istraživanjem proučavaju odnosi dviju ili više varijabli u određenom vremenu te pokušavaju objasniti njihovi međusobni odnosi (Pavić i Šundalić, 2021). U istraživanju su postavljene sljedeće hipoteze:

H1) Osobe koje vjeruju u životnu silu naspram osobnog boga imaju alternativna uvjerenja, to jest vjeruju u reinkarnaciju i telepatiju.

H2) Osobe koje vjeruju u životnu silu umjesto u osobnog boga manje su religiozne, ne pronalaze utjehu u religiji te rjeđe mole i/ili meditiraju.

H3) Osobe koje vjeruju u životnu silu naspram osobnog boga rjeđe su pohađale vjerske obrede u djetinjstvu, to jest u dobi od 12 godina.

10.1. Uzorak i analiza podataka

Kako je navedeno, za potrebe ovog istraživanja korišteni su podaci iz EVS-a (*European Values Study*). Europska studija vrednota je međunacionalni i međusektorski istraživački program o osnovnim ljudskim vrijednostima. On pruža uvid u određene stavove, vrijednosti, uvjerenja te mišljenja Europljana. EVS pokriva veliki raspon ljudskih vrijednosti. Neke od tema koje su analizirane u EVS-u su obitelj, posao, politika, moral i religija, nacionalni identitet i slično (EVS, 2023). Analizirani podaci u ovome istraživanju isključivo su podaci građana Republike Hrvatske, dok druge zemlje Europe nisu uvrštene u ovo istraživanje. Republika Hrvatska sudjelovala je tri

puta u ovome istraživanju, 1999., 2008. te 2017. godine. U ovome radu, prikazat će se analizirani podaci iz sva tri vala. Statistička obrada i analiza vršila se u SPSS programu, a za provjeru hipoteza upotrijebljena je multinomijalna logistička regresija. U svakom valu analizirano je nekoliko različitih modela. Referentna kategorija u sva tri vala ovog istraživanja nazvana je „osobni bog“, to jest ispitanici koji na koncept i ideju boga gledaju kao osobu, sukladno judeokršćanskoj tradiciji. Ostale varijable korištene u ovom istraživanju bile su spol, dob, koliko su često ispitanici pohađali religijske obrede s 12 godina (izraženo na skali od 1 do 7, u kojoj 1 predstavlja više od jednom tjedno, a broj sedam nikada). Jedna od varijabli odnosi se na pronalasku utjehe u vjeri, koja je isto postavljena u obliku nominalne varijable, to jest unutar upitnika postavljena je u obliku da-ne pitanja te varijabla u kolikoj se mjeri ispitanici smatraju religioznima. Ostale varijable vezane su uz alternativna vjerovanja, to jest ispitano je vjerovanje u telepatiju i reinkarnaciju, koje su postavljene kao nominalne varijable, tj. kao da-ne pitanje u samom upitniku, te naposljetku pitanje vezano uz vjerovanje u osobnog boga, vjerovanje u životnu silu te vjerovanje da ne postoji ni bog niti kakva životna sila.

10.2. Rezultati istraživanja

10.2.1. Sažetak rezultata

Nakon statističke analize, rezultati analizirani iz baze podataka EVS-a za RH-a pokazali su da su osobe koje vjeruju u životnu silu nasuprot osobnom bogu u pravilu mlađe, bog im je manje važan, rjeđe se mole ili meditiraju te rjeđe pronalaze utjehu u vjeri. Jedino češće vjeruju u alternativna uvjerenja, to jest u reinkarnaciju i telepatiju. U skladu s prethodnim, potvrđene su druga i treća hipoteza, dok je prva hipoteza djelomično prihvaćena s obzirom da prema podacima iz EVS-a 2008. godine osobe koje vjeruju životnu silu, a ne osobnog boga nemaju alternativna vjerovanja, tj. ne vjeruju u reinkarnaciju.

10.2.2. Rezultati – prvi val

Prvi dio analize odnosi se na 1999. godinu, kada Republika Hrvatska prvi put sudjeluje u EVS istraživanju te je podijeljen u pet modela. U ovom valu prosječna dob ispitanika je bila 39,22 godine, a od ukupnog broja ispitanika 57,3% činile su žene. Prediktori koji su korištenu u svrhu ove analize pokazali su da se čak 78,5% ispitanika smatra religioznom osobom, dok se 11,5% ne smatra religioznom osobom. Ateistima se smatra samo 3,8% ispitanika. Njih čak 74% pronalazi utjehu u religiji, a njih 16,3% ne pronalazi snagu i utjehu u religiji. U reinkarnaciju vjeruje 23,8%

ispitanika, a u telepatiju čak 43,1%. Analiza je pokazala da 74% ispitanika provodi vrijeme meditirajući ili moleći.

Tablica 1. Varijabla važnost boga (1999.)

		Frekvencija	Postotak
Validno	ni malo	54	5.4
	2	29	2.9
	3	54	5.4
	4	31	3.1
	5	113	11.3
	6	69	6.9
	7	108	10.8
	8	114	11.4
	9	89	8.9
	izrazito važan	325	32.4
ukupno	986	98.3	

Važnost boga mjerena je na skali od “ni malo važan” do “izrazito važan”, brojučano od 1 do 10. U 1999. godini 32.4% ispitanika navodi da im je bog izrazito važan u životu, dok svega 5.4% ispitanika iskazuje da im bog nije ni malo važan u svakodnevnom životu.

Tablica 2. Vjerovanje u osobnog boga i životnu silu (1999.)

		Frekvencija	Postotak
Validno	osobni Bog	369	36.8
	životna sila	490	48.9
	bez mišljenja	72	7.2
	ne postoji Bog ni životna sila	38	3.8
Ukupno		969	96.6

Ispitanici podjednako vjeruju u osobnog boga i životnu silu. 48.8% ispitanika vjeruje u životnu silu, a njih 36.8% u osobnog boga, bez mišljenja je svega 7.2% ispitanika.

Tablica 3. Pohađanje vjerskih obreda s 12 godina (1999.)

Validno	Frekvencija	Postotak
više od jednom tjedno	242	24.1
jednom tjedno	420	41.9
jednom mjesečno	78	7.8
Božić/Uskrs	72	7.2
ostali blagdani	10	1.0
jednom godišnje	12	1.2
manje od jednom godišnje	25	2.5
nikada	124	12.4
Ukupno	983	98.0

Na pitanje koliko su često pohađali vjerske obrede s 12 godina, ispitanici su odabrali sljedeće: 24.1% ispitanika pohađalo je vjerske obrede s 12 godina više puta tjedno, 41.9% jednom tjedno, a 7.8% ispitanika jednom mjesečno. 7.2% ispitanika pohađalo je vjerske obrede isključivo za najveće katoličke blagdane, to jest Božić i Uskrs. 12.4% ispitanika nikada nije pohađalo vjerske obrede u toj dobi.

Tablica 4. Multinomijalna regresija – pohađanje vjerskih obreda s 12 godina i vjerovanje u životnu silu (1999.)

osobni bog vs. životna sila		B	Std. error	WALD	DF	sig	Exp (B)
životna sila	presjek	0.193	0.250	0.596	1	0.440	
	pohađanje vjerskih obreda s 12 godina	0.269	0.043	39.757	1	0.000	1.308
	dob	-0.017	0.005	10.468	1	0.001	0.984
	spol=1	0.168	0.146	1.316	1	0.251	1.183
	spol=2	0	.	.	0	.	.
ne znaju što misle	presjek	-2.683	0.486	30.526	1	0.000	
	pohađanje vjerskih obreda s 12 godina	0.448	0.058	59.211	1	0.000	1.566
	dob	-0.014	0.010	1.924	1	0.165	0.986
	spol=1	0.498	0.273	3.324	1	0.068	1.646
	spol=2	0	.	.	0	.	.
nema boga ili sile	presjek	-4.431	0.679	42.615	1	0.000	
	pohađanje vjerskih obreda s 12 godina	0.551	0.070	61.777	1	0.000	1.735
	dob	0.002	0.013	0.016	1	0.900	1.002
	spol=1	0.625	0.357	3.069	1	0.080	1.868
	spol=2	0	.	.	0	.	.

U prvom modelu (tablica 4), uz kontrolne varijable (dob i spol), kao prediktor je uvrštena varijabla učestalosti pohađanja vjerskih obreda s 12 godina. Hi kvadrat iznosi 130.020 Cox i Snell pseudo R² kvadrat iznosi 0,128. Nagelkerke R² iznosi 0,146, a McFadden 0,066. Referentna kategorija je „osobni bog“. Iz tablice je vidljivo da je pohađanje obreda s 12 godina statistički značajan prediktor. Osoba koja je rjeđe pohađala vjerske obrede s 12 godina češće će izabrati životnu silu u odnosu na osobnog boga. Mlađe osobe također će češće odabrati životnu silu. Nadalje, osobe koje ne vjeruju ni u boga ni u životnu silu rjeđe su pohađale vjerske obrede s 12 godina.

U sljedećem modelu (tablica 5) dodan je još jedan prediktor, a to je u kojoj se mjeri ispitanici smatraju religioznima. Hi kvadrat iznosi 211.097. Cox i Snell pseudo R² iznosi 0,210. Nagelkerke R² iznosi 0,241, a McFadden 0,116.

Tablica 5. Multinomijalna regresija – u kojoj mjeri se ispitanici smatraju religioznima u odnosu na vjerovanje u životnu silu (1999.)

osobni bog vs. životna sila		B	Std. error	WALD	DF	sig	Exp (B)
životna sila	presjek	1.473	0.442	11.099	1	0.001	
	dob	-0.017	0.005	10.547	1	0.001	0.983
	pohađanje obreda s 12 godina	0.226	0.046	24.022	1	0.000	1.254
	spol=1	0.074	0.152	0.237	1	0.626	1.077
	spol=2	0	.	.	0	.	.
	smatra se religioznim=1	-1.239	0.152	13.478	1	0.000	0.290
	smatra se religioznim =2	0	.	.	0	.	.
ne znaju što misle	presjek	-0.601	0.708	0.721	1	0.396	
	dob	-0.017	0.011	2.566	1	0.109	0.983
	pohađanje obreda s 12 godina	0.356	0.068	27.247	1	0.000	1.428
	spol=1	0.180	0.301	0.359	1	0.549	1.198
	spol=2	0	.	.	0	.	.
	smatra se religioznim=1	-1.951	0.442	19.450	1	0.000	0.142
	smatra se religioznim =2	0	.	.	0	.	.
nema boga ili sile	presjek	-0.318	0.848	0.141	1	0.707	
	dob	-0.004	0.014	0.096	1	0.757	0.996
	pohađanje obreda s 12 godina	0.267	0.084	10.028	1	0.002	1.306
	spol=1	0.261	0.405	0.413	1	0.520	1.298
	spol=2	0	.	.	0	.	.
	smatra se religioznim=1	-4.471	0.604	54.725	1	0.000	.
	smatra se religioznim =2	0	.	.	0	.	0.011

Rezultati pokazuju da osobe koje se smatraju religioznima rjeđe izabiru opciju životne sile u usporedbi s osobnim bogom. Dakle, osobe mlađe životne dobi i osobe koje su rjeđe pohađale

obrede s 12 godina, kao i osobe koje se ne smatraju religioznima, rjeđe će izabrati osobnog boga u odnosu na opciju životne sile.

U ovome modelu (tablica 6), dodan je prediktor koji je mjerio koliko se ispitanici posvećuju molitvi i/ili meditaciji. Kao drugi prediktori, uvršteni su dob, spol i pohađanje vjerskih obreda s 12 godina. Hi kvadrat iznosi 238.926. Cox i Snell pseudo R² iznosi 0,236. Nagelkerke pseudo R² iznosi 0,272, a McFadden 0,133. Rezultati pokazuju da osobe koje češće posvećuju vrijeme meditaciji i molitvi rjeđe biraju opciju životne sile nasuprot koncepta osobnoga boga. Signifikantni su i dalje već navedeni prediktori dob, pohađanje vjerskih obreda s 12 godina i u kojoj se mjeri osoba smatra religioznom. Dakle, osobe koje su rjeđe pohađale vjerske obrede s 12 godina i koje se smatraju manje religioznima i koje ne posvećuju vrijeme molitvi rjeđe odabiru osobnog boga u odnosu na životnu silu.

Tablica 6. Multinomijalna regresija – učestalost molitve i meditacije u odnosu na vjerovanje u životnu silu (1999.)

osobni bog vs. životna sila		B	Std. error	WALD	DF	sig	Exp (B)
životna sila	presjek	1.836	0.468	15.367	1	0.000	
	dob	-0.015	0.005	8.219	1	0.04	0-985
	pohađanje obreda s 12 godina	0.207	0.047	19.256	1	0.000	1-230
	spol=1	-0.11	0.155	0.005	1	0.944	0-989
	spol=2	0	.	.	0	.	.
	smatra se religioznim=1	-0.937	0.351	7.143	1	0.008	0-392
	smatra se religioznim =2	0	.	.	0	.	.
	molitva/meditacija=1	-0.768	0.226	11.544	1	0.001	0.464
	molitva/meditacija=2	0	.	.	0	.	.
ne znaju što misle	presjek	-0.189	0.753	0.063	1	0.802	
	dob	-0.013	0.011	1.1831	1	0.240	0.987
	pohađanje obreda s 12 godina	0.341	0.070	23.645	1	0.000	1.407
	spol=1	-0.025	0.311	0.006	1	0.937	0.976
	spol=2	0	.	.	0	.	.
	smatra se religioznim=1	-1.413	0.470	9.035	1	0.003	0.244
	smatra se religioznim =2	0	.	.	0	.	.
	molitva/meditacija=1	-1.254	0.372	11.353	1	0.001	0.285
	molitva/meditacija=2	0	.	.	0	.	.
nema boga ili sile	presjek	0.512	0.886	0.334	1	0.564	
	dob	-0.002	0.014	0.029	1	0.865	0.998
	pohađanje obreda s 12 godina	0.229	0.087	6.919	1	0.009	1.257
	spol=1	0.046	0.420	0.012	1	0.912	1.048
	spol=2	0	.	.	0	.	.
	smatra se religioznim=1	-3.815	0.675	31.989	1	0.000	0.022
	smatra se religioznim =2	0	.	.	0	.	.
	molitva/meditacija=1	-2.152	0.577	13.897	1	0.000	0.116
	molitva/meditacija=2	0	.	.	0	.	.

U sljedećem modelu (tablica 7) dodan je još jedan prediktor u analizu, to jest koliko religija pruža utjehu ispitanicima. Hi kvadrat iznosi 239.099. Cox i Snell pseudo R^2 iznosi 0,251. Nagelkerke pseudo R^2 iznosi 0,290, a McFadden 0,143.

Tablica 7. Multinomijalna regresija – utjeha religije na pojedinca u odnosu na vjerovanje u životnu silu (1999.)

osobni bog vs. životna sila		B	Std. error	WALD	DF	sig	Exp (B)
životna sila	presjek	2.650	0.590	20.186	1	0.000	
	dob	-0.016	0.006	8.146	1	0.004	0.984
	pohađanje obreda s 12 godina	0.174	0.048	13.148	1	0.000	1.190
	spol=1	0.065	0.159	0.166	1	0.683	1.067
	spol=2	0	.	.	0	.	.
	smatra se religioznim=1	-0.906	0.428	4.477	1	0.034	0.404
	smatra se religioznim =2	0	.	.	0	.	.
	utjeha religije=1	-1.563	0.383	16.671	1	0.000	0.210
utjeha religije=2	0	.	.	0	.	.	
ne znaju što misle	presjek	0.561	0.891	0.396	1	0.529	
	dob	-0.020	0.012	2.772	1	0.096	0.980
	pohađanje obreda s 12 godina	0.329	0.076	18.971	1	0.000	1.390
	spol=1	0.154	0.334	0.212	1	0.645	1.166
	spol=2	0	.	.	0	.	.
	smatra se religioznim=1	-1.656	0.569	8.465	1	0.04	0.191
	smatra se religioznim =2	0	.	.	0	.	.
	utjeha religije=1	-1.549	0.538	8.287	1	0.004	0.212
utjeha religije=2	0	.	.	0	.	.	
nema boga ili sile	presjek	1.783	0.983	3.292	1	0.070	
	dob	0.001	0.015	0.005	1	0.942	1.001
	pohađanje obreda s 12 godina	0.120	0.092	1.690	1	0.194	1.127
	spol=1	0.109	0.435	0.063	1	0.802	1.115
	spol=2	0	.	.	0	.	.
	smatra se religioznim=1	-3.591	0.715	25.258	1	0.000	0.025
	smatra se religioznim =2	0	.	.	0	.	.
	utjeha religije=1	-3.134	0.655	22.908	1	0.000	0.044
utjeha religije=2	0	.	.	0	.	.	

Navedeni prediktori uključuju dob, spol, pohađanje vjerskih obreda s 12 godina i novi prediktor religije kao utjehe. Dakle, osobe koje rjeđe pronalaze utjehu u religiji češće odabiru životnu silu nasuprot osobnog boga. Ono što je svakako očekivano jest da osobe koje ne vjeruju ni u boga niti u životnu silu, kao i oni pojedinci koji ne znaju u što vjeruju, ne pronalaze utjehu u religiji.

U zadnjem modelu (tablica 8) kao prediktori izabrani su vjerovanje u reinkarnaciju i telepatiju. Hi kvadrat iznosi 215.870. Cox i Snell pseudo R^2 iznosi 0,273. Nagelkerke pseudo R^2 iznosi 0,312, a McFadden 0,153. Rezultati pokazuju da su vjerovanje u telepatiju i reinkarnaciju statistički značajni prediktori. Dakle, osobe koje odabiru životnu silu nasuprot osobnoga boga češće imaju New Age vjerovanja (telepatija i reinkarnacija).

Tablica 8. Multinomijalna regresija – vjerovanje u reinkarnaciju i telepatiju u odnosu na vjerovanje u životnu silu (1999.)

osobni bog vs. životna sila		B	Std. error	Wald	DF	sig	Exp (B)
životna sila	presjek	2.451	0.553	19.624	1	0.000	
	dob	-0.014	0.006	4.280	1	0.028	0.986
	pohađanje obreda s 12 godina	0.188	0.052	12.969	1	0.000	1.207
	spol=1	-0.022	0.178	0.015	1	0.901	0.98
	spol=2	0	-	-	0	-	-
	smatra se religioznim=1	-1.418	0.395	12.872	1	0.000	0.242
	smatra se religioznim =2	0	-	-	0	-	-
	Telepatija=0	0.422	0.188	5.021	1	0.025	0.656
	Telepatija=1	0	-	-	0	-	-
	Reinkarnacija=0	-0.765	0.221	12.024	1	0.001	0.464
Reinkarnacija=1	0	-	-	0	-	-	
ne znaju što misle	presjek	-0.412	0.914	0.204	1	0.652	
	dob	-0.016	0.013	1.646	1	0.200	0.984
	pohađanje obreda s 12 godina	0.345	0.078	19.493	1	0.000	1.412
	spol=1	-0.015	0.356	0.002	1	0.966	0.985
	spol=2	0	-	-	0	-	-
	smatra se religioznim=1	-2.211	0.517	18.268	1	0.000	0.110
	smatra se religioznim =2	0	-	-	0	-	-
	Telepatija=0	0.495	0.392	1.590	1	0.207	1.640
	Telepatija=1	0	-	-	0	-	-
	Reinkarnacija=0	-0.350	0.471	0.553	1	0.457	0.704
Reinkarnacija=1	0	-	-	0	-	-	
nema boga ili sile	presjek	-0.032	1.127	0.001	1	0.977	
	dob	-0.016	0.015	1.114	1	0.291	0.984
	pohađanje obreda s 12 godina	0.222	0.091	5.974	1	0.015	1.249
	spol=1	-0.121	0.435	0.078	1	0.781	0.886
	spol=2	0	-	-	0	-	-
	smatra se religioznim=1	-4.609	0.646	50.870	1	0.000	0.010
	smatra se religioznim =2	0	-	-	0	-	-
	Telepatija=0	0.474	0.463	1.048	1	0.306	1.607
	Telepatija=1	0	-	-	0	-	-
	Reinkarnacija=0	0.617	0.817	0.570	1	0.450	1.853
Reinkarnacija=1	0	-	-	0	-	-	

10.2.3. Rezultati – drugi val

U drugome valu, to jest u EVS-u provedenom 2008. godine, za potrebe ovog istraživanja odabrani su isti prediktori kao i u prethodnom valu koji je napravljen 1999. godine. Ukratko, rezultati su se pokazali gotovo istima kao i 1999. Međutim, u ovom se valu nije mjerilo vjerovanje u telepatiju, te se stoga i ne nalazi kao prediktor u modelima. Također, vjerovanje u reinkarnaciju u ovom valu

nije se pokazalo statistički značajno, dakle osobe koje odabiru transcendentálnu silu u odnosu na osobnog boga nemaju „alternativna“ vjeronanja.

U drugome valu, to jest 2008. godine u EVS-u, prosječna dob ispitanika bila je 46.90 godina. Od ukupnog broja ispitanika 55.6% činile su žene, 44.4% muškarci. Rezultati su pokazali da se 67.3% ispitanika smatra religioznim osobama, 63.8% ispitanika provodi vrijeme u molitvi ili meditirajući, a 64.5% ispitanika navodi da im religija pruža utjehu u svakodnevnom životu. Također, 24.5% ispitanika vjeruje u reinkarnaciju.

Tablica 9. Vjeronanje u osobnog boga i životnu silu (2008.)

	Frekvencija	Postotak
Validno osobni Bog	27401	41.3
životna sila	21201	32.0
bez mišljenja	8323	12.6
ne postoji Bog ni životna sila	6693	10.1
Ukupno	63618	96.0

Deskriptivni rezultati pokazuju da 41.3% ispitanika smatra da postoji osobni bog, dok 32% ispitanika ipak vjeruje da postoji životna sila. Bez mišljenja je 12.6% ispitanika, a njih 10.1% smatra da ne postoji ni bog niti životna sila.

Tablica 10. Važnost boga (2008.)

	Frekvencija	Postotak
Validno ni malo	8851	13.4
2	2810	4.2
3	3096	4.7
4	2396	3.6
5	6486	9.8
6	4241	6.4
7	5320	8.0
8	6989	10.5
9	4763	7.2
izrazito važan	19086	28.8
ukupno	64038	96.6

Kao i u prethodnom valu 1999. godine, varijabla “važnost boga” izražena je na skali od “ni malo važan” do “izrazito važan”. Rezultati pokazuju da 13.4% ispitanika ne smatra da im je bog važan, a 28.8% ispitanika navodi da im je bog izrazito važan u životu.

Tablica 11. Pohađanje vjerskih obreda s 12 godina (2008.)

Validno	Frekvencija	Postotak
više od jednom tjedno	6247	9.4
jednom tjedno	16830	25.4
jednom mjesečno	5713	8.6
blagdanima	11156	16.8
jednom godišnje	2934	4.4
manje od jednom godišnje	4797	7.2
nikada	15982	24.1
Ukupno	63659	96.0

Varijabla pohađanje vjerskih obreda s 12 godina, kao i prethodnom valu, prikazana je na skali od “više od jednom tjednom” do “nikada”. U kojem više od jednom tjednom se odnosi na činjenicu da su vjerske obrede s 12 godina pohađali više od jednom tjednom. Rezultati pokazuju da su ispitanici kada su imali 12 godina vjerske obrede pohađali na sljedeći način: 9.4% ispitanika pohađalo je vjerske obrede više od jednom tjednom s 12 godina, 25.4% ispitanika jednom tjedno, 8.6% jednom mjesečno, isključivo blagdanima je vjerske obrede pohađalo 16.8% ispitanika, manje od jednom godišnje njih 7.2 %, a 24.1% ispitanika nikada nije pohađalo vjerske obrede u dobi od 12 godina.

Tablica 12. Multinomijalna regresija – pohađanje vjerskih obreda s 12 godina i vjerovanje u životnu silu (2008.)

osobni bog vs. životna sila		B	Std. error	WALD	DF	sig	Exp (B)
životna sila	presjek	-0.406	0.185	4.836	1	0.028	
	pohađanje vjerskih obreda s 12 godina	-0.010	0.003	8.843	1	0.003	0.990
	dob	0.279	0.038	52.965	1	0.000	1.322
	spol=1	0.064	0.124	0.268	1	0.604	1.066
	spol=2	0	.	.	0	.	.
ne znaju što misle	presjek	-2.197	0.272	65.193	1	0.000	
	pohađanje vjerskih obreda s 12 godina	-0.003	0.005	0.323	1	0.570	0.977
	dob	0.373	.048	61.179	1	0.000	1.453
	spol=1	0.208	0.176	1.401	1	0.237	1.231
	spol=2	0	.	.	0	.	.
nema boga ili sile	presjek	-4.403	0.462	90.724	1	0.000	
	pohađanje vjerskih obreda s 12 godina	-0.006	0.008	0.580	1	0.446	0.994
	dob	0.619	0.065	91.172	1	0.000	1.856
	spol=1	0.926	0.274	11.386	1	0.001	2.525
	spol=2	0	.	.	0	.	.

Prvi model (tablica 12) jednak je onomu iz 1999. Sukladno tome, referentna kategorija ponovno je bila osobni bog, a prediktori dob, spol i pohađanje vjerskih obreda s 12 godina. Hi kvadrat iznosi

164.800 Cox i Snell pseudo R^2 iznosi 0.110. Nagelkerke pseudo R^2 iznosi 0.122, a McFadden 0.051. Pohađanje vjerskih obreda statistički je signifikantno, to jest osobe koje su rjeđe pohađale obrede s 12 godina, češće odabiru životnu silu nasuprot osobnog boga. Također, mlađe osobe češće vjeruju u životnu silu, nego u osobnog boga. Osobe koje ne znaju u što vjeruju, kao i ateisti, češće su mlađe osobe i rjeđe su pohađale obrede s 12 godina. Omjer šansi iznosi 1,322, što znači da je za osobe koje su rjeđe pohađale obrede s 12 godina sa svakim stupnjem na skali 1,322 veća vjerojatnost da će izabrati životnu silu nasuprot osobnog boga.

U sljedećem modelu (tablica 13) analizirani su prediktori dob, spol, pohađanje vjerskih obreda te u kojoj se mjeri osoba smatra religioznom. Hi kvadrat iznosi 323.626 Cox i Snell pseudo R^2 iznosi 0,213. Nagelkerke pseudo R^2 iznosi 0,238, a McFadden 0,107. Rezultati su jednaki prethodnom valu iz 1999. godine. Dakle, osoba koja se ne smatra religioznom rjeđe će odabrati osobnog boga nasuprot životnoj sili, pri čemu omjer šansi iznosi 0,222.

Tablica 13. Multinomijalna regresija – u kojoj mjeri se ispitanici smatraju religioznima u odnosu na vjerovanje u životnu silu (2008.)

osobni bog vs. životna sila		B	Std. error	WALD	DF	sig	Exp (B)
životna sila	presjek	1.071	0.341	9.866	1	0.002	
	dob	-0.009	0.003	6.640	1	0.010	0.991
	pohađanje obreda s 12 godina	0.221	0.042	28.113	1	0.000	1.247
	spol=1	0.026	0.128	0.040	1	0.841	1.026
	spol=2	0	-	-	0	-	-
	smatra se religioznim=1	-1.507	0.276	29.894	1	0.000	0.222
	smatra se religioznim =2	0	-	-	0	-	-
ne znaju što misle	presjek	0.471	0.426	1.224	1	0.269	
	dob	-0.001	0.005	0.015	1	0.904	0.999
	pohađanje obreda s 12 godina	0.188	0.057	10.871	1	0.001	1.207
	spol=1	-0.061	0.196	0.096	1	0.756	0.941
	spol=2	0	-	-	0	-	-
	smatra se religioznim=1	-2.642	0.306	74.750	1	0.000	0.071
	smatra se religioznim =2	0	-	-	0	-	-
nema boga ili sile	presjek	-0.731	0.603	1.468	1	0.226	
	dob	-0.004	0.008	0.228	1	0.633	0.996
	pohađanje obreda s 12 godina	0.320	0.077	17.232	1	0.000	1.377
	spol=1	0.922	0.314	8.605	1	0.003	2.515
	spol=2	0	-	-	0	-	-
	smatra se religioznim=1	-4.153	0.417	99.371	1	0.000	0.016
	smatra se religioznim =2	0	-	-	0	-	-

Tablica 14. Multinomijalna regresija – učestalost molitve i meditacije u odnosu na vjerovanje u životnu silu (2008.)

osobni bog vs. životna sila		B	Std. error	WALD	DF	sig	Exp (B)
životna sila	presjek	1.264	0.353	12.787	1	0.000	
	dob	-0.007	0.003	4.882	1	0.027	0.993
	pohađanje obreda s 12 godina	0.204	0.043	22.795	1	0.000	1.227
	spol=1	-0.055	0.132	0.173	1	0.677	0.947
	spol=2	0	.	.	0	.	.
	smatra se religioznim=1	-1.314	0.282	21.758	1	0.000	0.269
	smatra se religioznim =2	0	.	.	0	.	.
	molitva/meditacija=1	-0.472	0.152	9.632	1	0.002	0.624
	molitva/meditacija=2	0	.	.	0	.	.
ne znaju što misle	presjek	0.994	0.448	4.924	1	0.026	
	dob	-0.001	0.005	0.016	1	0.899	0.999
	pohađanje obreda s 12 godina	0.154	0.059	6.726	1	0.010	1.167
	spol=1	-0.300	0.207	2.103	1	0.147	0.741
	spol=2	0	.	.	0	.	.
	smatra se religioznim=1	-2.238	0.318	49.504	1	0.000	0.107
	smatra se religioznim =2	0	.	.	0	.	.
	molitva/meditacija=1	-1.102	0.222	24.686	1	0.000	0.332
	molitva/meditacija=2	0	.	.	0	.	.
nema boga ili sile	presjek	-0.164	0.630	0.068	1	0.794	
	dob	-0.003	0.008	0.128	1	0.720	0.997
	pohađanje obreda s 12 godina	0.267	0.079	11.477	1	0.001	1.306
	spol=1	0.740	0.320	5.358	1	0.021	2.097
	spol=2	0	.	.	0	.	.
	smatra se religioznim=1	-3.682	0.433	72.312	1	0.000	0.025
	smatra se religioznim =2	0	.	.	0	.	.
	molitva/meditacija=1	-1.246	0.391	10.132	1	0.001	0.288
	molitva/meditacija=2	0	.	.	0	.	.

U ovom modelu (tablica 14) analizirane su varijable dob, spol, pohađanje vjerskih obreda s 12 godina te u kojoj se mjeri osoba smatra religioznom te posvećuje li osoba vrijeme molitvi i meditaciji. Hi kvadrat iznosi 347.664 i statistički je značajan. Cox i Snell pseudo R^2 iznosi 0,232. Nagelkerke pseudo R^2 iznosi 0,260, a McFadden 0,118. Rezultati su pokazali da, kao i u prethodnom valu, osobe koje manje vremena provode u molitvi i meditaciji češće odabiru životnu silu naspram osobnog boga, pri čemu omjer šansi iznosi 0,624.

U sljedećem modelu (tablica 15) prediktori su bili dob, spol, pohađanje vjerskih obreda s 12 godina, u kojoj se mjeri osoba smatra religioznom i u kojoj mjeri pronalazi utjehu u religiji. Rezultati pokazuju da osobe koje ne pronalaze utjehu u religiji češće odabiru životnu silu, a omjer šansi u tom slučaju iznosi 0,210. Dakle, osobe koje vjeruju u životnu silu imaju sa svakim stupnjem na skali 0,210 puta manje šanse da pronađu utjehu u religiji u usporedbi s ljudima koji vjeruju u osobnog boga.

Tablica 15. Multinomijalna regresija – utjecha religije na pojedinca u odnosu na vjerovanje u životnu silu (2008.)

osobni bog vs. životna sila		B	Std. error	WALD	DF	sig	Exp (B)
životna sila	presjek	2.650	0.590	20.186	1	0.000	
	dob	-0.016	0.006	8.146	1	0.004	0.984
	pohađanje obreda s 12 godina	0.174	0.048	13.148	1	0.00	1.190
	spol=1	0.065	0.159	0.166	1	0.683	1.067
	spol=2	0	.	.	0	.	.
	smatra se religioznim=1	-0.906	0.428	4.477	1	0.034	0.404
	smatra se religioznim =2	0	.	.	0	.	.
	utjecha religije=1	-1.563	0.383	16.671	1	0.000	0.210
	utjecha religije=2	0	.	.	0	.	.
ne znaju što misle	presjek	0.561	0.891	0.396	1	0.529	
	dob	-0.020	0.012	2.772	1	0.096	0.980
	pohađanje obreda s 12 godina	0.329	0.076	18.771	1	0.000	1.1390
	spol=1	0.154	0.334	0.21	1	0.645	1.166
	spol=2	0.	.	.	0	.	.
	smatra se religioznim=1	-1.656	0.569	8.465	1	0.004	0.191
	smatra se religioznim =2	0	.	.	0	.	.
	utjecha religije=1	-1.549	0.538	8.287	1	0.004	0.212
	utjecha religije=2	0	.	.	0	.	.
nema boga ili sile	presjek	1.783	0.983	3.292	1	0.70	
	dob	0.001	0.015	0.005	1	0.942	1.001
	pohađanje obreda s 12 godina	0.120	0.092	1.690	1	0.194	1.127
	spol=1	0.109	0.435	0.063	1	0.802	1.115
	spol=2	0	.	.	0	.	.
	smatra se religioznim=1	-3.591	0.715	25.258	1	0.000	0.028
	smatra se religioznim =2	0	.	.	0	.	.
	utjecha religije=1	-3.134	0.655	22.908	1	0.000	0.044
	utjecha religije=2	0	.	.	0	.	.

U posljednjem modelu (tablica 16), dodatni prediktor mjereno u ovom modelu je vjerovanje u reinkarnaciju. Naime, u ovome valu nije se mjerilo vjerovanje u telepatiju te nije uvršteno u analizu. Rezultati iz EVS-a 2008. godine stoga nisu posve usporedivi s prvim valom. Osoba koja odabire životnu silu nasuprot osobnom bogu ne odabire češće vjerovati u reinkarnaciju, što se danas smatra New Age vjerovanjem. Također, osobe koje ne znaju u što vjeruju ili ne vjeruju ni u osobnog boga niti u silu, ne vjeruju ni u reinkarnaciju.

Tablica 16. Multinomijalna regresija – vjerovanje u reinkarnaciju u odnosu na vjerovanje u životnu silu

osobni bog vs. životna sila		B	Std. error	Wald	DF	sig	Exp (B)
životna sila	presjek	1.304	0.378	11.886	1	0.001	
	dob	-0.006	0.004	2.989	1	0.084	0.994
	pohađanje obreda s 12 godina	0.202	0.044	21.084	1	0.000	1.224
	spol=1	0.002	0.135	0.000	1	0.988	1.002
	spol=2	0	.	.	0	.	.
	smatra se religioznim=1	-1.548	0.284	29.612	1	0.000	0.213
	smatra se religioznim =2	0	.	.	0	.	.
	Reinkarnacija=0	-0.315	0.171	3.387	1	0.066	0.730
	Reinkarnacija=1	0	.	.	0	.	.
ne znaju što misle	presjek	-0.077	0.528	0.021	1	0.884	
	dob	-0.001	0.005	0.029	1	0.864	0.999
	pohađanje obreda s 12 godina	0.178	0.061	8.537	1	0.003	1.195
	spol=1	-0.163	0.209	0.613	1	0.434	0.849
	spol=2	0	.	.	0	.	.
	smatra se religioznim=1	-2.584	0.320	65.169	1	0.000	0.076
	smatra se religioznim =2	0	.	.	0	.	.
	Reinkarnacija=0	0.649	0.337	3.716	1	0.54	1.913
	Reinkarnacija=1	0	.	.	0	.	.
nema boga ili sile	presjek	-0.796	0.707	1.266	1	0.260	
	dob	-0.004	0.009	0.211	1	0.646	0.996
	pohađanje obreda s 12 godina	0.306	0.078	15.258	1	0.000	1.358
	spol=1	0.805	0.319	6.373	1	0.012	2.237
	spol=2	0	.	.	0	.	.
	smatra se religioznim=1	-4.107	0.421	95.250	1	0.000	0.016
	smatra se religioznim =2	0	.	.	0	.	.
	Reinkarnacija=0	0.267	0.493	0.293	1	0.588	1.306
	Reinkarnacija=1	0	.	.	0	.	.

10.2.3. Rezultati – treći val

U 2017. godini unutar EVS-a nisu mjereni svi prediktori koji su korišteni u analizi u prethodna dva vala, s obzirom na to da nisu uvršteni u upitnik te godine. Dakle, nedostaju varijable „posvećivanje vremena molitvi i/ili meditaciji“ i „religija kao utjeha“. Unatoč tome, rezultati ovoga vala slični su onima iz prethodna dva. Osobe koje su mlađe te koje su rjeđu pohađale vjerske obrede i ne smatraju se religioznima češće odabiru životnu silu naspram osobnog boga te kao i u prvom valu, osobe koje su sklonije vjerovati u životnu silu posjeduju alternativna vjerovanja, to jest vjeruju u reinkarnacija. U ovom valu, kao i u prethodnom valu 2008. godine nije mjereno vjerovanje u telepatiju.

U zadnjem valu 2017. godine, prosječna dob ispitanika bila je 49.41 godina. Od ukupnog broja ispitanika, 43.2% ispitanika bili su muškarci, a 56.8% žene. Rezultati ove analize su pokazali da se 67.4% ispitanika smatra religioznim osobama. Što se tiče alternativnih vjerovanja, 26.7% ispitanika vjeruje u reinkarnaciju.

Tablica 17. Vjerovanje u osobnog boga i životnu silu (2017.)

		Frekvencija	Postotak
Validno	osobni Bog	9052	40.4
	životna sila	7151	31.9
	bez mišljenja	2725	12.2
	ne postoji Bog ni životna sila	2632	11.7
Ukupno		21560	96.2

U ovome valu, u osobnog boga vjeruje 40.4% ispitanika, dok njih 31.9% smatra da postoji određena životna sila. Bez mišljenja je svega 12.2% ispitanika, a 11.7% ispitanika vjeruje da ne postoji ni bog ni života sila.

Tablica 18. Važnost boga (2017.)

		Frekvencija	Postotak
Validno	ni malo	3554	15.9
	2	947	4.2
	3	1040	4.6
	4	801	3.6
	5	2393	10.7
	6	1626	7.3
	7	1957	8.7
	8	2304	10.3
	9	1519	6.8
	izrazito važan	5646	25.2
	Ukupno	21787	97.2

Kao i u prethodna dva vala, varijabla “važnost boga” izražena je na skali od “ni malo važan” do “izrazito važan”. Rezultati pokazuju da 15.9% ispitanika ne smatra da im je bog važan, a 25.2% ispitanika navodi da im je bog izrazito važan u životu.

Tablica 19. Pohađanje vjerskih obreda s 12 godina (2017.)

Validno	Frekvencija	Postotak
više od jednom tjedno	1381	6.2
jednom tjedno	5749	25.6
jednom mjesečno	2025	9.0
blagdanima	3189	14.2
jednom godišnje	1082	4.8
manje od jednom godišnje	1800	8.0
nikada	6458	28.8
Ukupno	21684	96.7

Varijabla pohađanje vjerskih obreda s 12 godina, kao i prethodna dva vala, prikazana je na skali od “više od jednom tjednom” do “nikada”. Oko 6,2% ispitanika je u dobi od 12 godina pohađalo vjerske obrede više od jednom tjedno, 25,6 % ispitanika pohađalo je vjerske obrede jednom tjedno, a jednom mjesečno njih 9%. U dobi od 12 godina, 14,2% ispitanika pohađalo je vjerske obrede isključivo blagdanima, a jednom godišnje njih 4,8%. Manje od jednom godišnje, vjerske je obrede pohađalo 8% ispitanika. Naposljetku, 28,8% ispitanika složilo se s tvrdnjom da vjerske obrede nikada nisu pohađali kada su imali 12 godina.

U prvom modelu (tablica 20) Cox i Snell pseudo R^2 iznosi 0.251, što pokazuje da ovaj model objašnjava 25,1% varijabilnosti u podacima. Nagelkerke pseudo R^2 iznosi 0,278, što pokazuje da ovaj model objašnjava 27,8% varijabilnosti u podacima. Analizirani prediktori su, kao i prethodna dva vala, dob, spol i pohađanje obreda s 12 godina u odnosu na referentnu kategoriju „osobnog boga“. Rezultati su pokazali da osoba koja je rjeđe pohađala obrede s 12 godina češće odabire vjerovati u životnu silu, pri čemu omjer šansi iznosi 1,353. To pokazuje da osoba koja rjeđe pohađa vjerske obrede s 12 godina sa svakim stupnjem na skali ima 1,353 puta veću šansu da odabere vjerovati u životnu silu u odnosu na osobnog boga. Također, starije osobe, kao i u prethodna dva vala, rjeđe odabiru životnu silu naspram osobnog boga.

Tablica 20. Multinomijalna regresija – pohađanje vjerskih obreda s 12 godina i vjerovanje u životnu silu (2017.)

osobni bog vs. životna sila		B	Std. error	WALD	DF	sig	Exp (B)
životna sila	presjek	-0.711	0.198	12.906	1	0.000	
	pohađanje vjerskih obreda s 12 godina	0.302	0.035	73.107	1	0.000	1.353
	dob	-0.005	0.003	1.939	1	0.164	0.955
	spol=1	0.443	0.128	12.075	1	0.001	1.558
	spol=2	0	.	.	0	.	.
ne znaju što misle	presjek	-2.132	0.303	49.666	1	0.000	
	pohađanje vjerskih obreda s 12 godina	0.266	0.049	29.670	1	0.000	
	dob	-0.002	0.005	0.211	1	0.646	1.305
	spol=1	0.605	0.188	10.375	1	0.001	0.998
	spol=2	0	.	.	0	.	1.832
nema boga ili sile	presjek	-4.913	0.445	121.805	1	0.000	
	pohađanje vjerskih obreda s 12 godina	0.631	0.055	129.993	1	0.000	1.879
	dob	0.004	0.007	0.312	1	0.576	1.004
	spol=1	1.556	0.244	40627	1	0.000	4.737
	spol=2	0	.	.	0	.	.

U sljedećem modelu (tablica 21) upotrijebljeni su isti prediktori kao i u prethodna dva vala. U ovom modelu iz 2017. Cox i Snell pseudo R^2 iznosi 0,251, a Nagelkerke 0.278.

Tablica 21. Multinomijalna regresija – u kojoj mjeri se ispitanici smatraju religioznima u odnosu na vjerovanje u životnu silu (2017.)

osobni bog vs. životna sila		B	Std. error	WALD	DF	sig	Exp (B)
životna sila	presjek	0.377	0.3336	1.261	1	0.261	
	dob	0.267	0.038	48.921	1	0.000	1.306
	pohađanje obreda s 12 godina	-0.003	0.004	0.541	1	0.462	0.997
	spol=1	0.415	0.132	9.848	1	0.002	1.514
	spol=2	0	.	.	0	.	.
	smatra se religioznim=1	-1.230	0.265	21.534	1	0.000	0.292
	smatra se religioznim =2	0	.	.	0	.	.
ne znaju što misle	presjek	-0.592	0.457	1.681	1	0.195	
	dob	0.191	0.056	11.712	1	0.001	1.211
	pohađanje obreda s 12 godina	0.000	0.006	0.002	1	0.964	1.000
	spol=1	0.715	0.203	12.370	1	0.000	2.044
	spol=2	0	.	.	0	.	.
	smatra se religioznim=1	-1.835	0.302	37.784	1	0.000	0.160
	smatra se religioznim =2	0	.	.	0	.	.
nema boga ili sile	presjek	-1.980	0.563	12.378	1	0.000	
	dob	0.416	0.065	40.612	1	0.000	1.516
	pohađanje obreda s 12 godina	0.008	0.008	1.053	1	0.305	1.008
	spol=1	1.663	0.277	34.681	1	0.000	5.118
	spol=2	0	.	.	0	.	.
	smatra se religioznim=1	-3.426	0.349	96.609	1	0.005	0.033
	smatra se religioznim =2	0	.	.	0	.	.

Prediktori su bili dob, spol, pohađanje vjerskih obreda s 12 godina i u kojoj se mjeri osoba smatra religioznom. Rezultati su, kao što je već napomenuto, sukladni prijašnjim. Osoba koja se ne smatra religioznom češće odabire životnu silu naspram vjerovanja u osobnog boga, a omjer šansi iznosi 0,292, što znači da osobe koje se manje smatraju religioznima sa svakim stupnjem na skali imaju 0,292 puta manju vjerojatnost da će odabrati vjerovati u silu.

Tablica 22. Multinomijalna regresija – vjerovanje u reinkarnaciju u odnosu na vjerovanje u životnu silu (2017.)

osobni bog vs. životna sila		B	Std. error	Wald	DF	sig	Exp (B)
životna sila	presjek	-0.018	0.374	0.002	1	0.962	
	dob	0.265	0.041	41.839	1	0.000	1.303
	pohađanje obreda s 12 godina	0.00	0.004	0.006	1	0.939	1.000
	spol=1	0.456	0.144	9.972	1	0.002	1.578
	spol=2	0	.	.	0	.	.
	smatra se religioznim=1	-1.074	0.291	13.656	1	0.000	0.342
	smatra se religioznim =2	0	.	.	0	.	.
	Reinkarnacija=0	0.489	0.155	9.922	1	0.002	1.631
	Reinkarnacija=1	0	.	.	0	.	.
ne znaju što misle	presjek	-0.641	0.519	1.528	1	0.216	
	dob	0.188	0.061	9.382	1	0.002	1,207
	pohađanje obreda s 12 godina	0.001	0.006	0.008	1	0.928	1,007
	spol=1	0.716	0.225	10.131	1	0.001	2.406
	spol=2	0.	.	.	0	.	.
	smatra se religioznim=1	-1.779	0.356	24.927	1	0.000	0.169
	smatra se religioznim =2	0	.	.	0	.	.
	Reinkarnacija=0	-0.316	0.280	1.268	1	0.260	0.729
	Reinkarnacija=1	0	.	.	0	.	.
nema boga ili sile	presjek	-1.317	0.614	4.593	1	0.032	
	dob	0.382	0.070	29.627	1	0.000	1.466
	pohađanje obreda s 12 godina	0.004	0.008	0.273	1	0.602	1.004
	spol=1	1.516	0.293	26.779	1	0.000	4.552
	spol=2	0	.	.	0	.	.
	smatra se religioznim=1	-3.352	0.376	79.641	1	0.000	0.035
	smatra se religioznim =2	0	.	.	0	.	.
	Reinkarnacija=0	-1.643	0.506	10.557	1	0.001	0.193
	Reinkarnacija=1	0	.	.	0	.	.

U zadnjem modelu mjerena je varijabla vjerovanja u reinkarnaciju, koja predstavlja New Age vjerovanje te je ona nominalna varijabla. Cox i Snell pseudo R^2 iznosi 0,286 , a Nagelkerke 0,317. U upitniku, ispitanici su pitani vjeruju li u reinkarnaciju, a odgovor je bio *da/ne*. Rezultati su jednaki kao u prvom valu, to jest osobe koje vjeruju u životnu silu, a ne u osobnog boga češće vjeruju u reinkarnaciju, pri čemu omjer šansi iznosi 1,63, odnosno sa svakim stupnjem na skali osobe koje više vjeruju u reinkarnaciju imaju 1,63 puta veću vjerojatnost da će odabrati vjerovanje

u životnu silu u odnosu na vjerovanje u osobnog boga. Također, osobe koje ne vjeruju u boga ni u životnu silu češće vjeruju u reinkarnaciju.

10.3. Rasprava

Rezultati ovog istraživanja pokazali su da su ispitanici, barem u Republici Hrvatskoj, koji vjeruju u životnu silu, a ne u osobnog boga, skloniji vjerovati u reinkarnaciju i telepatiju, to jest u New Age vjerovanja. Međutim, ovakav tip vjernika rjeđe provodi vrijeme moleći ili meditirajući te u svojoj „religiji“ ne pronalaze utjehu i sebe ne smatraju religioznim osobama. Također, nisu nužno socijalizirani u religiji, s obzirom na to da su rjeđe pohađali vjerske obrede kada su imali 12 godina. Rezultati ove analize sukladni su s teorijom u kojoj Bruce (2011) konstatira da New Age vjerovanja i duhovnosti ne ugrožavaju sekularizaciju društva jer osobe koje sudjeluju u New Age praksama u njima sudjeluju bez predanosti te su neobvezujućeg karaktera. Sukladno njegovoj teoriji, rezultati ovog istraživanja pokazuju da osobe koje možemo nazvati *New Agerima* uistinu ne provode vrijeme moleći i meditirajući. Nadalje, Corrywright (1999, navedeno prema Frisk 2007) u svom kvalitativno-kvantitativnom istraživanju zaključuje da više od polovice ispitanika ideji boga ili božanstva ne pridodaje važnost za svoju osobnu duhovnost i spiritualnost, što je vidljivo i u ovom istraživanju, s obzirom na to da su rezultati pokazali da ispitanici ne provode vrijeme moleći niti meditirajući. Također, ne postoje određena pravila kojima se vjernici vode, to jest ne postoji preduvjet za evangelizaciju (Bruce, 2011) što je evidentno i potvrđeno rezultatima da ljudi koju odabiru vjerovati u životnu silu sebe ne smatraju religioznima. Drugim riječima, ne postoje dogme i strogo definirana pravila kojima se pojedinac vodi svakodnevno. Također, rezultati istraživanja sukladni su rezultatima Heelasa i Woodheada (2001, navedeno prema Frisk 2007), čija je analiza utvrdila da osobe koje su uključene u određene holističke terapije, ne vide ovakve prakse i aktivnosti kao religiozne ili spiritualne. Analogno navedenom, prema Pew Research Centru, osobe koje se deklariraju kao „spiritualne, ali ne i religiozne“ rjeđe sudjeluju u vjerskim obredima, ne sudjeluju u bogoslužju, a religija im nije signifikantna u svakodnevnom životu (Pew Research Center, 2017). To je vidljivo i u ovom istraživanju jer su ispitanici koji vjeruju u životnu silu pokazali veću tendenciju da ne sudjeluju u religijskim obredima. Međutim, rezultati ovog istraživanja pokazuju da osobe koje češće vjeruju u životnu silu češće imaju alternativna vjerovanja, kao što je vjerovanje u telepatiju i reinkarnaciju. Primjerice, Frisk (2007) analizirajući EVS podatke prikazuje da 44.2% Europljana vjeruje u telepatiju, a njih čak 24.4% vjeruje u reinkarnaciju. Črpić i Jukić (1998) u svom kvantitativnom istraživanju su utvrdili da 15,8%

ispitanika vjeruje u nešto nadzemaljsko, a ne u boga. Isto tako, čak 19,4% ispitanika njihovog istraživanja smatra da se čovjek spašava vlastitom energijom bez bilo kakve božje intervencije, što je svojevrsni New Age svjetonazor. Čak, 11,9% ispitanika smatra da svijetom vlada kozmička inteligencija (Črpić i Jukić, 1998: 611), što je uistinu krucijalni temelj svih New Age vjerovanja. Utvrđuju da, premda samo 13% njihovih ispitanika prihvaćaju mogućnost ponovnog rođenja, njih čak 26.2% vjeruje da je život tijekom ponovnih rođenja u drukčijim oblicima. Dakle, alternativna vjerovanja i New Age vjerovanja zaista postoje među stanovnicima Europe. Naravno, postavlja se pitanje u kojoj mjeri ozbiljno shvaćaju vlastita vjerovanja s obzirom da i rezultati analize pokazuju da osobe koje vjeruju u životnu silu, a ne u osobnog boga, ne smatraju sebe religioznima, ne mole niti meditiraju te im vjera ne pruža utjehu u životu. Steve Bruce, kao pobornik teorije sekularizacije, tvrdi da alternativne duhovnosti, umjesto da pobijaju paradigmu sekularizacije, nude snažnu podršku ključnom elementu paradigme sekularizacije, a to je da individualizam potkopava religiju (Bruce, 2011: 119). Imajući to na umu, rezultati doista pokazuju da *New Ageri*, to jest osobe koje vjeruju u životnu silu nasuprot osobnom bogu, ne shvaćaju svoja vjerovanja suviše ozbiljno, barem po tradicionalnim shvaćanjima, što rezultira da je doista teško govoriti o spiritualnoj revoluciji. Po podacima koji su prikupljeni u EVS-u, ispitanici koji pokazuju ključno New Age vjerovanje, a to je da je koncept boga u suštini životna sila koja pokreće univerzum, teško se mogu definirati ili ih je gotovo nemoguće deklarirati kao vjernike, barem kao vjernike u određenom tradicionalnom shvaćanju te riječi.

Međutim, ovo istraživanje ima određena ograničenja. Naime, kao glavni prediktori alternativnih duhovnosti bili su mjerenje vjerovanja u reinkarnaciju i telepatiju. New Age i (post)moderne duhovnosti s obzirom na svoj široki raspon praksi i raznih uvjerenja ne uključuju nužno vjerovanje u telepatiju i reinkarnaciju. Moguće je da mnogi ispitanici koji vjeruju u osobnoga boga i/ili se deklariraju kao kršćani imaju određena New Age vjerovanja ili sudjeluju u određenim New Age praksama. Sukladno navedenom, Pollack (2003, navedeno prema Pavić, 2011) utvrđuje da, ovisno o sekulariziranosti društva, tradicionalne crkvene religioznosti i postmoderne religioznosti nisu nužno odvojive jedna od druge. Naime, u zemljama poput Češke i Estonije, koje se smatraju sekulariziranijim državama Europe, osobe koje vjeruju u novije forme religioznosti vjeruju i u crkvene, to jest tradicionalne religioznosti. U zemljama koje su isključivo katoličke i smatraju se manje sekulariziranima, rijetko se u pojedinaca javljaju oba tipa religioznosti, to jest postmoderne religioznosti i one tradicionalne su odvojene. Dakle, mnoge nove duhovnosti moguće je shvatiti

kao dio globalne, to jest postmoderne svijesti. Također, referentna kategorija ovog istraživanja bila je vjera u osobnog boga, no moguće je i neke druge varijable utječu na kauzalne odnose, kao i činjenica da bi neki drugi prediktori bili značajniji, no isti nisu uvršteni u analizirane modele.

11. Zaključak

U ovom radu pokušali su se objasniti fenomeni New Agea i nove duhovnosti u kontekstu transformacije religije. Iako ne postoji jedinstvena definicija ovih fenomena, neki ih istraživači pokušavaju objasniti kroz teoriju sekularizacije te navode da alternativne religioznosti nemaju ozbiljnijeg društvenog značaja, dok drugi vide porast alternativnih vjerovanja i praksi. Prema tome, mnogi istraživači smatraju da se može govoriti o određenom obliku „duhovne revolucije“. Gledajući empirijski dio ovoga rada, vidljivo je da osobe koje vjeruju u životnu silu, a ne u osobnog boga, ne prakticiraju svoju vjeru kroz molitvu i meditaciju, ne pronalaze utjehu u vjeri te naposljetku ni sami sebe ne smatraju religioznima, iz čega je teško utvrditi da hrvatsko društvo u skorije vrijeme čeka nova duhovna revolucija ovakvog oblika. Premda su neka istraživanja pokazala da enorman broj pojedinaca zapadnog svijeta posjeduje određena New Age vjerovanja (Pew Research Center, 2018, Frisk 2007), istraživanja su također pokazala da ljudi koji i sudjeluju u New Age praksama to ne čine iz duhovnih razloga, već iz razonode (Črpić i Jukić, 1998, Tadić, 2019, Heelasa i Woodheada 2001, prema Frisk 2007). Globalizacijom svijeta, pojavom masovnih medija novi oblici religioznosti dostupniji su svima. Ako New Age vjerovanja, prakse i produkte shvatimo kao nusprodukt konzumerističkog i kapitalističkog društva, u kojemu pojedinac može kupiti vlastito spasenje, ali i koristiti ga kao oblik dokolice, možemo se složiti da su New Age i nove duhovnosti u svojoj osnovi rezultat sekularizacije društva. Također, iako Europljani i drugi zapadni svijet vjeruju u reinkarnaciju, čitaju horoskop, prakticiraju KAM, reiki i slične aktivnosti, već je naglašeno da su mnoge prakse lišene originalnog značenja i spiritualnog konteksta. One su u svojoj srži, barem kada govorimo o zapadnom društvu, naravno, sekularne. Razmišljajući o konceptu vjerovanja, postavlja se pitanje što znači vjerovati u životnu silu, reinkarnaciju i telepatiju, što svakako prije ulazi u polje epistemologije, nego sociološkog promišljanja. Dakle, osoba koja se slaže s tvrdnjom koja se odnosi na postojanje životne sile nasuprot osobnom bogu, što je u osnovi New Age razmišljanje, a istodobno ne prakticira molitvu/meditaciju, ne pronalazi utjehu u vjeri i posljednje ne smatra se religioznom, ne može se označiti vjernikom u klasičnom značenju te riječi.

Naposljetku, buduća istraživanja kvantitativne prirode u Republici Hrvatskoj trebala bi ispitati koje se konkretne New Age prakse koriste i iz kojih razloga (iz dokolice i/ili iz spiritualnih razloga) te jesu li građani RH skloni prihvatiti i sudjelovati u New Age praksama te koriste li ih, uz primjerice, neke druge oblike tradicionalnih religioznosti. U svakom pogledu, New Age i nove duhovnosti ostaju plodno tlo za buduća sociološka istraživanja i analize.

12. Popis literature

Anić V i Goldstein I (2007). *Rječnik stranih riječi*. Zagreb: Novi Liber.

Barišić A (2014). Josip Blažević, New age i kršćanstvo. Enciklopedijski priručnik, Split, Verbum, 2014, 840 str. *Nova prisutnost*, 12(1): 168-170.

Bauer M i Durant J (1997). Belief in Astrology: a social-psychological analysis, *Culture and Cosmos* 1:55-71. <https://doi.org/10.46472/CC.0101.0211>

Bruce S (1995). *Religion in Modern Britain*. Oxford: Oxford University Press.

Bruce S (1996). Religion in Britain at the Close of the 20th Century: A Challenge to the Silver Lining Perspective, *Journal of Contemporary Religion* 11: 261-74.

Bruce S (2003). The Social Process of Secularization. U: Fenn, Richard K. (ur.). *The Blackwell Companion to Sociology of Religion*. Malden:Blackwell Publishing.

Bruce S (2011). *Secularization: In Defense of an Unfashionable Theory*. New York:Oxford University Press Inc.

Bukovčan T (2008). “Želim odabrati koga ću voljeti i kamo ići na liječenje” – aktivizam u istraživanju komplementarne i alternativne medicine u Hrvatskoj, *Etnološka istraživanja*, (12-13): 63-76.

Casanova J (1994). *Public Religions in the Modern World*. Chicago: The University of Chicago Press.

Champion F (1993). Du croire dans les nouveaux courants mystiques et Ésotériques, *Connexions* (61): 43-53.

Corrywright D (2003). *Theoretical and Empirical Investigations into New Age Spiritualities*. Bern: Peter Lang.

- Črpić G i Jukić J (1998). Alternativna religioznost, *Bogoslovska smotra*, 68 (4): 589-617.
- Ćurković Nimac J.(2011). Analiza nekih etičkih vidika pokreta New Age. *Obnovljeni Život*, 66 (3): 309-322.
- Dragun M (2008). Konzumeristička obilježja današnje sinkretičko-eklektičke duhovnosti, *Društvena istraživanja*, 17 (6): 1047-1068.
- European Values Study (2023). <https://europeanvaluesstudy.eu/> (pristupljeno 4. travnja 2023.)
- Frisk L (2007). Quantitative Studies of New Age : A Summary and Discussion. 1. (https://www.researchgate.net/publication/29750890_Quantitative_Studies_of_New_Age_A_Summary_and_Discussion (pristupljeno 10. svibnja 2023.)
- Frisk L i Nynäs P (2012). Characteristics of Contemporary Religious Change: Globalization, Neoliberalism, and Interpretative Tendencies. https://www.researchgate.net/publication/272159677_Characteristics_of_Contemporary_Religious_Change_Globalization_Neoliberalism_and_Interpretative_Tendencies (pristupljeno 10. svibnja 2023.)
- Giddens A (2007) *Sociologija*. Zagreb: Nakladni zavod Globus.
- Gorski P i Altinordu Ates (2008). After Secularization? *Annual Review of Sociology*, 34: 55-85.
- Hanegraaff, Wouter J (1996). *New Age Religion and Western Culture- Esotericism in the Mirror of Secular Thought*. Leiden: E.J. Brill.
- Haralambos M i Holborn M (2002). *Sociologija: Teme i perspektive*. Zagreb: Golden marketing.
- Hazdovac Bajić N (2022). Prilog konceptualizaciji sekularnosti u suvremenom europskom i hrvatskom društvenom kontekstu, *Nova prisutnost*, 20 (3): 525-536. <https://doi.org/10.31192/np.20.3.4>
- Heelas P (1996). *The New Age Movement: The Celebration of the Self and the Sacralization of Modernity*. Oxford: Blackwell.
- Heelas P i Woodhead L (2005). *Spiritual Revolution: Why Religion is Giving Way to Spirituality*. Oxford: Blackwell Publishers

- Hjelm T (2018). Introduction: Peter L. Berger and the Sociology of Religion U T. Hjelm (ur.). *Peter L. Berger and the Sociology of Religion: 50 Years after The Sacred Canopy*. New York: Bloomsbury Academic, 1-12. <http://dx.doi.org/10.5040/9781350061910.000>
- Ivančić T(1997). Porast vjere u reinkarnaciju - izazov vjeri u uskrsnuće, *Bogoslovska smotra*, 67 (2-3): 251-267.
- Kauzlarić G (2021). New Age duhovnost i kultura neoliberalizma: modusi hegemonije [Doktorska dizertacija]. Beograd: Fakultet političkih nauka.
- Martin D (2005). *On Secularization: Towards a Revised General Theory*. Aldershot: Ashgate Publishing.
- Mears DP i Ellison CG, Who Buys New Age Materials? Exploring Sociodemographic, Religious, Network, and Contextual Correlates of New Age Consumption, *Sociology of Religion*, 6(13): 289–313. <https://doi.org/10.2307/3712580>
- Pew Research Center (2017) More Americans now say they're spiritual but not religious. <https://www.pewresearch.org/short-reads/2017/09/06/more-americans-now-say-theyre-spiritual-but-not-religious> (pristupljeno 20. svibnja 2023.)
- Pew Research Center (2018) 'New Age' beliefs common among both religious and nonreligious Americans. <https://www.pewresearch.org/short-reads/2018/10/01/new-age-beliefs-common-among-both-religious-and-nonreligious-americans/> (pristupljeno 25. svibnja 2023.)
- Pagis M (2019). *The Sociology of Meditation*. U Farias M, Brazier D i Mansur L (ur.). *The Oxford Handbook of Meditation*. Oxford: Oxford University Press (569–589). <https://doi.org/10.1093/OXFORDHOB/9780198808640.013.50>
- Patridge C (2004). *The Re-Enchantment of the West*. London: T&T Clark International.
- Pavić Ž i Milanović G (2014). Komplementarna i alternativna medicina u Hrvatskoj: testiranje triju hipoteza, *Socijalna ekologija*, 23 (2): 95-119.

- Pavić Ž (2016). *Postmoderno društvo i nevidljiva religioznost*. Osijek: Odjel za kulturologiju Sveučilišta Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku, Ogranak Matice hrvatske u Osijeku, Svjetla grada.
- Pavić Ž i Šundalić A (2021). *Uvod u metodologiju društvenih znanosti (drugo, dopunjeno izdanje)*. Osijek: Filozofski fakultet Sveučilišta Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku.
- Peters, Michael A (2022) New age spiritualism, mysticism, and far-right conspiracy, *Educational Philosophy and Theory*. <https://doi.org/10.1080/00131857.2022.2061948>
- Pollack D (2003). Religiousness Inside and Outside the Church in Selected Post-Communist Countries of Central and Eastern Europe. *Social Compass*, 50(3):321-334
- Possamai A (2000). A profile of New Agers: social and spiritual aspects. *Journal of Sociology*, 36 (3): 364–377. <https://doi.org/10.1177/144078330003600306>
- Rose S (1998). An Examination of the New Age Movement: Who is Involved and What Constitutes its Spirituality, *Journal of Contemporary Religion*, 13(1): 5- 22.
- Somer E & Klein-Sela C i Or-Chen K (2011). Beliefs in Reincarnation and the Power of Fate and Their Association with Emotional Outcomes Among Bereaved Parents of Fallen Soldiers, *Journal of Loss and Trauma*, 6 (5):459-475. <https://doi.org/10.1080/15325024.2011.575706>
- Tadić S (2019). Stavovi i vjerovanja u alternativne religije studenata Fakulteta filozofije i religijskih znanosti s posebnim naglaskom na astrološku religiju, *Obnovljeni Život*, 74 (3): 351-364. <https://doi.org/10.31337/oz.74.3.5>
- Vitale K, Munđar R, Sović S, Bergman-Marković B, i Janev Holcer N (2014). Upotreba komplementarne i alternativne medicine kod pacijenata u obiteljskoj medicini- primjer grada Čakovca, *Acta medica Croatica*, 68 (4-5): 345-350.
- Warner R (2010). *Secularization and Its Discontents*. London: Bloomsbury Publishing.
- Wilson BR (1966). *Religion in Secular Society*. Oxford: Oxford University Press.
- Wilson BR (2003). Salvation, Secularization, and De-moralization. U: Fenn, Richard K. (ur.). *The Blackwell Companion to Sociology of Religion*. Malden:Blackwell Publishing.

York M (1995). *The Emerging Network. A Sociology of the New Age and Neo-pagan Movements*.
London: Rowman & Littlefield Publishers, Inc.